

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MALİ CUMHURİYETİNDE İSLAM FİKİH
MEZHEPLERİ ARASINDAKİ ÇATIŞMA VE DİNİ
HAYATA ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

SALIM HAIDARA

İZMİR-2019

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MALİ CUMHURİYETİNDE İSLAM FİKİH
MEZHEPLERİ ARASINDAKİ ÇATIŞMA VE DİNİ
HAYATA ETKİSİ

Yüksek Lisans

SALIM HAIDARA

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AHMET AYDIN

İZMİR-2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Mali Cumhuriyetinde İslam Fıkıh Mezhepleri Arasındaki Çatışma ve Dini Hayata Etkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13.06.2019

SALIM HAİDARA

TS EN ISO
9001:2015

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ SINAVI TUTANAK FORMU

Dok. No: FR/604/21

İlk Yayın Tar.: 03.10.2017

Rev. No/Tar.: 00/..

Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı

GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Salım HAIDARA ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:

Sayı :

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı Y.

Doç. Dr. Mehmet DİRİK
İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen “*Mali Cumhuriyetinde İslam Fıkıh Mezhepleri Arasındaki Çatışma ve Dini Hayata Etkisi*” başlıklı tezli yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 25.06.2019 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYBİRLİĞİ/ÇOKLUĞU ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Tezli Yüksek Lisans tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
- ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
- iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
- iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ahmet AYDIN	
Üye	Doç. Dr. Mehmet DİRİK	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi TEMEL KACIR	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

MALİ CUMHURİYETİNDE İSLAM FIKIH MEZHEPLERİ ARASINDAKİ ÇATIŞMA VE DİNİ HAYATA ETKİSİ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu tez, Mali Cumhuriyeti'nde Müslümanlar arasında yaşanan mezhep çatışmalarını ele almaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, İslam dininin bu bölgeye girişi, yayılması konularına temas ettikten sonra, geçmişte yaşanan mezhep çatışmalarını ve nihayetinde Maliki mezhebinin başarılı bir şekilde bölgeye hakimiyetini inceledik. Ayrıca bu bölümde, Maliki mezhebine ait ilmi-fikhi hareketin doğuşu, gelişimi, duraklaması süreçlerine ve bunların sebeplerine temas ettik. Daha sonra Hanbeli mezhebinin bölgeye girişi ve onun yayılmasını sağlayan etkenler üzerinde durduk.

İkinci bölümde, Maliki ve Hanbeli mezhepleri arasındaki çatışma konularından önemlilerine temas edilmiş, bu meseleler teorik ve pratik olarak incelenmiş, toplumda yol açtığı neticeler ve Mali halkının bu duruma karşı tepki ve davranışları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mali Cumhuriyeti, Fıkhi Çatışmalar, Dini Hayat, Hanbeli, Maliki

ABSTRACT

Master's Thesis

CONFLICT BETWEEN ISLAMIC FIQH SECTS IN MALI REPUBLIC AND ITS IMPACT ON RELIGIOUS LIFE

Salim HAIDARA

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

This research dealt with sectarian conflicts among Muslims in Mali.

The research has two sections: In the first section we show the entry of Islam in the region and its spread. Then We refer to the sectarian conflict until the victory of the Maliki doctrine. Then we moved to the stages of the scientific movement of Maliki's jurisprudence of flowers and evolution and stagnation and contraction and the factors of every stage until religious resurrection. Then we go on to enter the Hanbali doctrine for the first time in the scientific movement and the means of its spread.

In the second section we analyse the conflict between the followers of the two Maliki and Hanbali doctrines while addressing the issues or doctrinal applications over which the conflict has continued for decades. We mention pictures of dispute on the fiqh matters.

Keywords: Mali Republic, Conflicts About Fiqh, Religious Life, Maliki, Hanbali.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TEZ TUTANAK FORMU	III
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	2
1. İslam'ın Mali'de Yayılma Tarihi.....	2
2. İslam'ın Mali Cumhuriyeti'nde Yayılma Merhaleleri	9
2.1. Doğuş ve Oluşum Merhalesi	9
2.2. Yükselme Merhalesi:	9
2.3. Gerileme Merhalesi:	10
2.4. Dini Diriliş Merhalesi (Dini İslah Hareketlerinin Çıkışı).....	10
3. Maliki Mezhebi:	12
3.1. İmam Malik:.....	13
3.2. Maliki Mezhebinin Mali'de Doğuşu, Gelişimi ve Duraklaması	13
3.3. Maliki Mezhebinin Mali Cumhuriyetinde Yayılma Sebepleri:	16
3.4. Önemli Maliki Şahsiyetler.....	17
3.5. Maliki Mezhebinin Usul ve Kaideleri:	19
3.6. Maliki Mezhebinin Usulü:	19

3.7. Maliki Mezhebinin Mali’de Yayılmasını Sağlayan Etkenler:	20
3.8. Önemli Maliki Medreseleri:.....	22
3.9. Batı Sudan’daki Maliki mezhebinin özellikleri.....	23
3.10. Maliki Ekolü ve Diğer Mezhepler	25
4. Hanbeli Mezhebi	27
4.1. Hanbeli Mezhebinin Batı Sudan’a Giriş Tarihi.....	27
4.2. Mali’de Hanbeli Mezhebi:.....	27
4.3. Hanbeli Mezhebinin Yayılma Sebepleri	28
İKİNCİ BÖLÜM	30
Mali’de Maliki ve Hanbeli Mezhebi Arasındaki Tartışmalı Konular	30
1. Tefik	30
1.1. Tefik’in İstihali Tanımı:	30
1.2. Tefik’in Mahalli:	32
1.3. Tefikin Çeşitleri:	33
1.4. Tefikin Hükmü:	34
2. Temezhüb (Mezhebe Bağlılık)	36
2.1. İstihali Olarak Temezhüb	36
2.2. Temezhübün Kısımları:	38
2.3. Temezhübün Doğuşu	39
2.4. Temezhübün Hükmü	42
3. Ezan ve Kamet Konusu	43
4. Namazda Elleri Bağlama (Kabz) Ve Yana Salma (İrsal).....	45
5. Hutbe Esnasında Tahiyetül Mescit Namazı	47

6. Kurban Bayram Namazını Kılan İmamdan Önce Kurban Kesme	48
7. Fatihadan Sonra Amin Demek	50
8. Ramazan Günlerinde Unutarak Yiyip İçmek	51
9. Tespîh Kullanmanın Hükümü	52
10. Namazda Kunut	53
SONUÇ	54
BİBLİYOGRAFYA	55
EKLER	1

KISALTMALAR

as : Aleyhisselâm

bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

c. : cilt

der. : Derleyen

DIA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed. : Editör

Hiz. : Hazreti

PP. : Page, sayfa

s. : Sayfa

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

trc. : Tercüme eden, tercüme edenler

tsh. : Tashîh eden

TCK : Türk Ceza Kanunu

thk. : Tahkîk eden

t.y. : Basım tarihi yoktur

v. : Vefat tarihi

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve devamı

y. y. : Basım yeri yoktur

ÖNSÖZ

Bu tez, Mali Cumhuriyeti'nde Müslümanlar arasında yaşanan mezhep çatışmalarını ele almaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, İslam dininin bu bölgeye girişi, yayılması konularına temas ettikten sonra, geçmişte yaşanan mezhep çatışmalarını ve nihayetinde Maliki mezhebinin başarılı bir şekilde bölgeye hakimiyetini inceledik. Ayrıca bu bölümde, Maliki mezhebine ait ilmi-fikhi hareketin doğuşu, gelişimi, duraklaması süreçlerine ve bunların sebeplerine temas ettik. Daha sonra Hanbeli mezhebinin bölgeye girişi ve onun yayılmasını sağlayan etkenler üzerinde durduk.

İkinci bölümde, Maliki ve Hanbeli mezhepleri arasındaki çatışma konularından önemlilerine temas edilmiş, bu meseleler teorik ve pratik olarak incelenmiş, toplumda yol açtığı neticeler ve Mali halkının bu duruma karşı tepki ve davranışları analiz edilmiştir.

Bu çalışmamın hazırlanması boyunca bana karşı her türlü fedakarlıkta bulunan kıymetli kızım ve eşime sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Benim yetişmemde, eğitimimde her türlü katkısı bulunan hocalarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

GİRİŞ

Mali Cumhuriyeti, Afrika kıtasının Batı kesiminde, etrafında Cezayir, Nijer, Moritanya, Gine gibi komşularının yer aldığı bir ülkedir. Yaklaşık 20 milyon nüfusa sahip olan ülkenin büyük çoğunluğu Müslümandır.

İslam dininin pratiklerini asırlarca Maliki mezhebine göre tatbik eden Mali halkı, günümüzde Maliki ve Hanbeli mezhepleri arasında yaşanan fikri, mezhebi ve ameli bir çatışmaya tanıklık etmektedir.

Bu konuda bir araştırma yapmaya bizi iten saiklerin başında yüzyıllarca belli bir mezhebi tatbik etmiş olan halka belli bir dönemden sonra farklı bir mezhebin adeta empoze edilmesi ve bunun arkasında bazı siyasi, mali, fikri sebeplerin bulunmasıdır. Ayrıca fihri farklılıkların dini ve sosyal çatışmaya dönüşmesi ve bunun bir taassup halini alması da, bu noktada belirleyici olmuştur.

Müslümanların Mali’de yaşadıkları dini durumu, mezhep çatışmalarıyla birlikte sunmak çalışmamızın hedeflerindedir. Ayrıca Batı Sudan ve Mali’de fihri-ilmî hareketi genel olarak tanıtmak da, çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır. Ayrıca bu çalışmada bir toplumda belli bir mezhebi benimsemenin önemine işaret edilecektir.

Bu tezin hazırlanması sürecinde karşımıza çıkan bazı zorluklara temas etmek istiyorum. Araştırma sürecinde, genel kütüphanelerin bulunmamasının neticesi olarak, yeterli derecede kaynaklara ulaşma sıkıntısı yaşanmıştır. Ayrıca bazı kitapların sadece bir nüshasının kalması da ayrı bir problem olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı şekilde, bir araştırmacının ihtiyaç duyduğu gerekli yardımları temin edemeyişimiz de önemli bir handikap olmuştur.

Bu çalışmamız, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genelde Batı Sudan bölgesine, özelde Mali’ye İslam dininin girişi, ilk mezhep çatışmaları ve daha sonra Maliki mezhebinin bölgedeki hakimiyeti incelenecektir. Birinci bölümde ayrıca Hanbeli mezhebinin bölgeye giriş süreci ve arkasındaki saiklere temas edilecektir.

Tezin ikinci kısmında, Maliki ve Hanbeli mezhepleri arasındaki çatışmanın üzerinde döndüğü belli başlı konular teorik ve pratik açıdan incelenecektir.”

BİRİNCİ BÖLÜM

İslam'ın Mali ülkesine girişini iki kısımda ele alacağım. İlkinde, İslam'ın Mali'ye giriş tarihini, diğerinde ise günümüze kadar geçirdiği evreleri zikredeceğim.

1. İslam'ın Mali'de Yayılma Tarihi

Araştırmacıların açıklamalarından onların, İslam'ın Mali Cumhuriyetinde mevcudiyetinin yeni bir şey olmadığı konusunda görüş birliğine vardıkları anlaşılmaktadır. Her ne kadar araştırmacıların, İslam'ın Mali Cumhuriyetinde varlığının başlangıcını belirleme hususunda görüşleri farklılık arz etse de Doğu ve Batı Arap ülkelerinde İslam Tarihinin kökleri erken dönemlere dayanmaktadır. Araştırmacıların büyük çoğunluğu İslam'ın Mali Cumhuriyetine ulaşmasını Gana bölgesinde yayılmasına bağlarlar. İslam'ın Mali'de yayılma dönemini belirleme hususunda rivayetlerin farklı olmasının sebebi, ya kaynakların ve bu olayı tarihlendiren asli vesikaların nadir olmasından kaynaklanıyor olmalıdır ki bu durumda araştırmacı İslam'ın Mali Cumhuriyeti'ne ulaştığı asrı belirlemek için elindeki yetersiz ve az kaynaklar ışığında tahmin etmek zorunda kalmış olmalıdır. Ya da görüşlerin farklılığı, milliyetçilik nedeniyle araştırmacıların siyasi ve fikri ayrılıklarından kaynaklanmış olabilir. Böylece İslam'ın Mali Cumhuriyetine ulaşmasında –İslam yerleştikten sonra- kendi kavminin tesiri olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.

Fikri arka planda İslami faaliyetlerin vatanımızda sonraki dönemlerde yayılması, nispeten merkezi yönetimin gücüne dayanmaktadır. Bu görüşün daha tercihe şayan olduğunu birçok delil ve şahit tekit etmektedir. Bunları şöyle zikredebiliriz:

Birincisi: Oryantalist Andre Arsin “Fransa Gana’sı” isimli eserinde Allame Ahmet Baba et-Timbukti'nin (1036) İslam'ın Gana'ya hicri birinci asırdan itibaren ulaştığını söylediğini, nakleder. Şöyle ki hicri 60 senesinde burada on iki adet mescit bulunmaktaydı.¹ Ebu Ubeyd el-Bekri (ö.487) kendi zamanında –yani hicri beşinci asırda- Gana ülkesinde Miheniler diye isimlendirilen bir topluluğun yaşadığını ifade etmektedir.² Bunlar İslam'ın ilk yıllarında Emeviler'in Magrib bölgesini fethetmek üzere gönderdiği ordunun neslindedir. Kalkaşendi Gana ehlinin Müslüman olması hususunda buna yakın bir ifade kullanmaktadır. O,

¹ Losrob Stodrad, Hazıru'l Alemler İslami, (Tercüme ve talik Emir Şekip Arslan), Daru'l Fikir Matbaası, 1394/1973, c.3, s.36, *Afrika Okumaları Dergisi*, Birinci Sayısı, h.1425 m.2002 Ramazan, s.16

² Ebu Ubeyd El-Bekri, *Magrib ve Afrika Ülkesi Hatıralarında Magrib*, Cezair:Randon, 1857, s.179.

İbni Haldun'dan şöyle nakleder: "Gana ehli fethin başlangıcında Müslüman olmuştur."³ Rivayetlere göre İslam'ın hicri birinci asırda ulaştığı Gana'nın başkenti Kumbisali şehrinin, bugün Mali Cumhuriyetinde Ciema ile Niyoro bölgeleri arasında kalan Kay vilayetinde Bagno adıyla bilinen mıntıkada bulunduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır.⁴ Bazı muasır tarih kitaplarında zikredildiği gibi Moritanya Cumhuriyeti'nde değildir. Abdurrahman es-Sa'di (h.1066) şöyle söyler:" Bu bölgede (Mandi diyarında) ve Gana emirliğinde, ki Bagno bölgesinde büyük bir şehirdir, hakimiyet kuran hükümdarın adı Kıyamaga'dır."⁵

Fransa Sömürge Yönetimi tarihçisi olan el-Hac Musa Kamara (m.1945) şöyle söylemektedir:" Çadır bağlanıp kamp kurulan yer Bagno Hal'dir. Bagno Hal'de şimdi Wakadu ve Kumbi vardır."⁶ Şeyh Abdulkadir Kicra şöyle söyler:" Kumbisali bölgesi bugün hala Mali Cumhuriyetinde bulunan Bagno mıntikasındadır. Burası Yeni Moritanya'nın güney sınırı yakınlarındadır."⁷

Uygulama bakımından, bazı Avrupalıların Kumbisali şehrine ait harabelerin bulunduğunu işitmeleriyle tarihi kalıntıları ortaya çıkarmak üzere Bakunu bölgesinde üç kazı çalışması yapılmıştır.

Birinci kazı çalışmasını Fransız Arkeolog Diblag, 1907 senesinde yapmıştır.

İkincisini Senegal'de Fransız Yönetici Bony Merez 1914 yılında başlatmış ancak birinci ve ikinci dünya savaşları nedeniyle çalışma durmuştur.

Üçüncüsünü ise araştırmacı Thomas ve Mony 1949-1950 yılları arasında yapmıştır.

Bu çalışmalar esnasında mescid kalıntlarına rastlanmıştır. Bu kalıntılar Murabıtlar'ın Gana'ya karşı cihat iddiasıyla savaş açmalarından önce Kumbisali'deki ilk Müslümanların bulunduğu iskan bölgesindeydi. Başkentteki Putperestlerin yaşadığı bölgeye dair herhangi

³ Ebu'l Abbas Ahmed b. Ali el-Fezari el-Kalkaşendi el-Kahiri (ö.821), *Subhu'l A'sa fi Sina'ati'l İnşa*, Daru'l Kütübi'l Mısıriyye, 1919, c.5, s.284.

⁴ Bagno mıntıkası Mali Cumhuriyetinin batısındaki Kay vilayetinde bulunmaktadır. Toplam 42 köy ve mahalleye sahiptir. Bkz. sonikara.com web sitesinde 26/08/2008 tarihli (Mali'de Soninke'ya ait Mahalle ve Köyler)" başlıklı makale.

⁵ Abdurrahman es-Sa'di (ö.1055), *Tarihu's-Sudan*, (Tahrir, talik ve takdim eden Dr. Hamahullah Vüld es-Salim, Daru Kütübi'l İlmıyye, Beyrut, 1433/2012, s.80

⁶ el-Hac Musa Kamara, *Zuhuru'l Besatin fi Tarihi's Sevadin*, (Takdim Talik ve Tahkik eden Dr. Nasıruddin Saduni ve Dr. Muaviye Saduni), Kuveyt:Müessesetü Caizeti Abdulaziz Suud el-Babtin li'l İbdai's Şi'ri, 2011, s. 44.

⁷ *Semiru'l Muerrihin li Tarihi's Soninke ve Memalikihim*, Müessesetü Kicera, s.16.

tarihi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Bu da, onların Müslüman mahallesine karışarak zamanla kaybolduğun göstermektedir.⁸

İkinci olarak İslam coğrafyasındaki bazı kütüphanelerde birçok tarihi vesika ve kaynak keşfedilmiştir. Bunlardan bazıları hicri sekiz, bazıları ise hicri on üçüncü asra dayanmaktadır. Bu vesikaların ifade ettiğine göre İslam Tadmekke şehrine hicri ilk asırda ulaşmıştır.⁹

Kaynaklar ve vesikalar İslam'ın oraya ulaşma şeklini belirleme hususunda farklı görüşler sunmuşlardır. Keşfedilen kaynak ve vesikalardan bazıları şunlardır:

1-“Haberu’s-Sûk” isimli eser. Müellifi meçhuldür. Yazma eserdir. Ahmet Baba et-Timbukti Tarihi Araştırma ve Belgelendirme merkezinde, 4604 rakamlı nüsha olarak bulunmaktadır.

2-“Şerhu Tehzibi'l Beradii' li'l-Müdevvene” isimli eser. Tehzibü'l Müdevvene üzerine bir şerhtir. Eserin müellifi Şeyh Ebu'l Hasan es-Sagir Ali b. Muhammed (ö.719)'dir.¹⁰ Bu eser Ezher-i Şerif Kütüphanesinde 334079 rakamlı yazma nüsha olarak bulunmaktadır. Gao şehrinin alimi muhaddis el-Atik b. Saduddin “el-Cevahiru's Semin fi Ahbari Sahrai'l Mülsemin ve Men Caverahum mine's Sevadin” isimli eserinde Tadmekke halkının müslüman oluşuyla alakalı bazı bilgileri bu eserden nakletmektedir.

⁸ Daha fazla bilgi için bkz; İbrahim Ali Tarham, *İmparatoriyye Gana el-İslamiyye*, Mısır Telif ve Yayın Genel Kurulu, 1390/1970, s. 34-37.

⁹ Tadmekke şehri Kidal (Edgag mıntıkası) vilayetinin kuzey batısına düşmektedir. Moritanya Cumhuriyeti sınırına yaklaşık 775 km mesafededir. Tadmekke müstakil bir ülkeydi. Daha sonra Vekadu'ya katılmıştır. Daha sonra Mali Ülkesi adıyla müstakil bir ülke haline gelmiştir.

Bu beldenin ismi eski Arap coğrafya ve tarih kitaplarında geçmektedir. Abdullah ez-Zühri'nin Coğrafya isimli eseri, İbni Fadlullah el-Amri'nin Mesalikü'l Ebsar isimli eseri, el-Kalkaşendi'nin Subhu'l A'sa isimli eseri, Allame Muhammed Birum el-Hamis'in Safvetü'l İtibar isimli eseri, el-Bekri'nin el-Mağrib fi Zikri Biladi İfrikiiyya ve'l Magrib isimli eseri ve son olarak İbni Havkal'in Suretü'l Arz isimli eseri bahsi geçen kitaplardandır.

Kadı İyaz Tadmekke hakkında önemli bir noktaya işaret eder. Şöyle ki Muhammed b. El-Mevvaz el-Maliki'nin “el-Vukuf” isimli eserinin asli nüshası bir istila sebebiyle kaybolmuştur. Tadmekke halkından bir grup bu kitabın tamamını görmüştür. İmam Muhammed b. El-Mevvaz hicri üçüncü asır âlimlerindedir. Bu ise İslam'ın bu tarihten önce Tadmekke'de varlığına açık bir şekilde delalet eder. Bkz. Kadı İyaz, Tertibü'l Medarik ve Takribü'l Mesalik li'marifeti A'lami Mezhebi'l İmam Malik, (thk. Abdulkadir es-Sahravi), Suudi Arabistan Vakıflar Bakanlığı, 2. Baskı, 1403/1983, c.4, s.169.

Daha sonraki asırlarda bu beldenin adı es-Suk'a dönüşmüştür. Fakat hicri onuncu asırda bu belde harap olmuştur. Sebebi konusunda tarihçiler farklı sebepler zikrederler. Bu sebepler, Şeyh Muhammed b. Meydi el-Atik et-Tadmeki'ye ait “Selalemü'l İhvan ila Mevahibü'r Rahman” isimli kitabın tahkikinin mukaddimesinde zikredilmiştir. Daha sonra buranın adı Tadmekke olmuştur. (Kuzeyde bu bölgede yaşayanlar, Kulusuk diye isimlendirilir) Bu bölgenin insanları günümüzde, Gavv ve Timbuktu vilayetleri arasında, Gosi şehrinde, birçoğu Tegarasu bölgesinde, bir kısmı ise Nijerya'da olmak üzere evsiz ve yurtsuz olarak yaşamaktadırlar.

¹⁰ Fas'ta bulunan Ehl-i Sünnet Alimlerindedir.

3-Allame Muhammed b. El-Hadi es-Suki'nin "Nasihatü'l Ümme fi İstimali'r Ruhsati fima Ammet bihi'l Belyye" isimli eseridir. Allame Hammad b. İbrahim el-Ensari kütüphanesinde rakamsız yazma eser şeklinde bulunmaktadır.

4-Seydî Muhammed el-Idî, İbrahim Veled Seydî'ye Arapça bir el yazma nüsha vermiştir. Müsteşrik H. Duveyrier, bu eserde İslam'ın Tadmekke'ye hicri birinci asırda ulaştığını belirtmektedir. Bu, Ukbe b. Nafi'nin bazı torunlarının burada bulunduğu ve o şehirde mescit inşa ettiği döneme tekabül etmektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu mntıkada insanların nesilden nesile aktardığı sözlü rivayetler bu kaynakların ve vesikaların zikrettiklerini desteklemektedir.

Üçüncüsü: Birçok araştırmacı Mısır ile Gao bölgesinde yer alan Kukiya şehri arasında süregelen bir etkileşimin var olduğunu ifade etmektedir.¹¹ Bu etkileşim henüz İslam gelmeden önce gelişen ticaret üzerinden olmaktadır.¹² Eğer bu faraziye doğruysa İslam'ın Gao mntıkasına tesiri gayet doğaldır. Zira Mısırlı Müslüman ilk tüccarların Mısır diyarına girişlerinden önce de, birinci asırdan beri bu ilişki devam etmektedir.¹³ Çünkü İslam diniyle ilgili haberler muayyen bir cihetten veya o dönemde Mağrip'te bulunan muayyen bir kabileden nakiller maiyetinde Batı Sudan'a kadar gelmiştir. Böylece İslam'ın sedası tüccarların eliyle en uzak bölge olan Batı Sudan'a kadar ulaşmıştır. Böylece Allah kullarından dilediğini hidayete erdirmiştir.

Bazı yeni Arapça eserlerde İslam'ın genelde Afrika'nın Batı kısımlarının bazı yerlerine, özelde ise Mali'ye hicri üçüncü, dördüncü veya beşinci asırda ulaştığı şeklindeki yanlış iddia, kanaatimizce şu dört nedenden kaynaklanmaktadır.

Birincisi: Muasır dönemde genel anlamda Batı Afrika, özel anlamda ise Mali Cumhuriyeti'ne dair İslam Tarihi yazan Müslüman yazarların Batılıların yazdığı tarihi kaynaklara dayanmasıdır. Onlar, bu konuda özellikle Alman ve Fransız müsteşriklerin yazılarından etkilenmişlerdir. Bu müsteşrik yazarlara örnek olarak şunlar zikredilebilir.

¹¹ Kukiya, Songay ülkesinin ilk başkentidir.

¹² Abdulfettah el-Guneymi, Hareketü'l-Med el-İslami fi Garbi İfrikiyya, Nehzatü'ş Şuruk Matbaası, s.109.

¹³ Harun el-Mehdi Meyga, Medhalün ila Diraseti Mezhebi Ehli's-Sünneti ve'l Cemaati bi-Garbi İfrikiyya, Edebiyat ve Kültür Kulübü, Bamako-Mali, 1434/2013, s.16

Dilafos, Pol Marty, Tirmingham, Tomas Orland, Fiji, Bart, Palmer, Bofil, Basil Dafison, Monty ve diğeri.

Müsteşrik bir yazar İslam'ın Mali Cumhuriyeti bölgelerindeki varlığını hicri dördüncü veya beşinci asırla irtibatlandırıldığında, şu iki şey arasında kopmaz bir bağ ve zorunluluk olduğunu farz etmektedir. Sanki ona göre insanların İslam'a sarılmaları hususunda resmi otoritelerle ilgili fertler birbirine zorunlu olarak bağlıdır. Başka bir deyişle bu müsteşrike göre İslam siyasi tabakada yayıldıktan sonra ancak halk tabakasına ulaşabilmiştir. Hâlbuki bizim bölgemizde İslam'ın siyasi tabakada başlamasının hicri dördüncü asra tekabül ettiği bilinmektedir.¹⁴

Müsteşrik bu görüşüyle İslam'ın bölgede merkezi yönetimin zoruyla yayıldığını açık bir şekilde iddia etmiştir. Ona göre insanlar İslam'ı gönüllü ve ikna edilerek kabul etmemiştir. Sonuç olarak, ona göre, ilgili yönetim gittiği takdirde insanlar geleneksel dinlerine döneceklerdir.

Neticede, bazı Müslüman yazarların meseleyi doğru bir şekilde idrak etmek yerine, müsteşriklerden naklettikleri hususların arka planını ve neticelerini tahkik etmeksizin Batı kaynaklı malzemeleri tekrar ederek kullandıklarını görmekteyiz. Halbuki tarihi vakıa bu teoriyi doğrulamamaktadır. Bizim bölgemizde İslam'ın kabul edilmesi hususunda fertlerle resmi otoriteler arasında zorunlu bir bağ veya sebep-sonuç ilişkisi bulunmamaktadır. Nice yöneticiler vardı ki halkı Müslüman olduğu halde kendisi iman etmemiştir. Nice yöneticiler de vardı ki Müslüman olmuş; ama imanını etrafındakilerden gizlemiştir.¹⁵

Bu farklı durumlara bazı örnekler zikredebiliriz:

A- Cenne şehrinin durumudur. Es-Sa'di'nin zikrettiğine göre yöneticisi, Müslüman olduğunu huzurlarında açıklamak için memleketinin dört bir yanından dört bin iki yüz âlimi toplamıştır.¹⁶

B- Putperest Segu memleketinin durumudur. Yöneticileri henüz Müslüman değilken halkın üçte biri Müslüman olmuştur. İngiliz seyyah Mango Park, Segu bölgesini ziyaret ettiği

¹⁴ Mesela el-Hasan el-Mehbeli (ö.380) ile Ebu Ubeyd el-Bekri'nin (ö.487) rivayetlerine göre Melik Songay hicri dördüncü asrın ilk yarısında Müslüman olmuştur.

¹⁵ Harun el-Mehdi Meyga, et-Tarihu'l İslami fi Garbi İfrikıyya Tahte Metariki'l Bahisin, *Afrika Okumaları Dergisi*, 2009, 1. Sayı, s. 9.

¹⁶ Abdurrahman es-Sadi, Tarihu's Sudan, Daru Kütübi'l İlmiyye, Lübnan, Birinci Baskı, 1433-1012, s.114.

zaman ilk olarak buradaki dört şehirde mescit bulunması dikkatini çekmiştir.¹⁷ Bu bölgenin yöneticilerinden birisi olan Turkurumer b. Manzu –sondan bir önceki yöneticidir- el-Hac Ömer Tall el-Futi eliyle –hacdan dönüp devletini kurmadan önce- Müslüman olmuştur. Bu melik kendilerinden korktuğu için imanını etrafındakilerden gizlemiştir. Müslüman olduğu ortaya çıkınca saray halkı ve komutanlar üzerine atılmış, onu öldürerek çıplak bir şekilde nehre atmışlardır.¹⁸

İkincisi: Bazı yazarların, Murabıtların Gana’da ve Sudan mıntikasındaki Gana’ya tabi olan yerlerde İslam’ın yayılması için gösterdikleri çaba hususunda mübalağa etmeleridir. Hicri beşinci asırda gerçekleşen Murabıtlar cihadı – onların Gana’ya ulaştıkları farz edilerek- öncesinde veya aynı dönemde mıntıkada bulunan davetçilerin çalışmaları yok sayılarak yüceltilmiştir.¹⁹ Dr. İsmet Abdullatif Dendeş Hanım “Devru’l Murabitin fi Neşri’l İslami fi Garbi İfrikiyya” isimli eserini bu teori üzerine bina etmiştir. Dr. İsmet vakıada başkalarına ait olan birçok gayret ve çalışmaları, örnek olarak Timbuktu şehrinin inşası ile Cenne yöneticisinin Müslüman oluşunu, Murabıtlara nispet etmektedir.

Üçüncüsü: Bazı araştırmacıların tarihi hakikatleri tespit etmede acele etmesi, kaynakların tamamını veya en azından yeteri kadarını incelemeyen genel hükümler vermesidir. Öyle ki, bunların açıklayıcı olacak veya aksini ortaya koyacak mevcut diğer kaynakları dikkate almadan sadece elinde bulunan kaynağı esas alarak yazdıklarını görmekteyiz.

Dördüncüsü: Bazı tarihi araştırmaların arka planında ideolojik ve siyasi amaçların olmasıdır. Bundan dolayı bazı araştırmacılar araştırma yapmadan önce önlerine peşin bir hükmü koyup sonra üzerine durduğu konuyu bu hükme göre ve kendi görüşünü destekleyen verilerden yola çıkarak kaleme almaktan uzak durmamaktadırlar. Bu bağlamda aksi görüş ve verilere göz yummaktadırlar.

İslam’ın Mali’ye ulaştığı tarih hususunda söylenebilecek şeylerin özeti Şeyh el-Atik b. Sadettin’in Tadmekke hakkında söyledikleridir: “İlim ehli İslam’ın ülkemize hicri ilk asırda ulaştığını ittifakla söylemektedirler. Fakat hangi yolla ulaştığını belirleme hususunda dayandıkları nakil ve rivayetler farklıdır. Tarihçilerden onların iddialarını reddeden birini bulamayız. Son dönemde kendilerini tarihçi olarak sunanların cümlesine gelince, onlar,

¹⁷ S. Howard, Eşheru’r Rehalat ila Garbi İfrikiyya, (Tercüme ve İnceleme Dr. Abdurrahman Abdullah eş-Şeyh), el-Heyetü’l Mısriyyetü’l Ammetü li’l Kitab, 1996, s.110.

¹⁸ el-Hac Musa Kamara, Zuhuru’l Besatin fi Tarihi’s Sevalidin, s. 270-271.

¹⁹ A.g.e, s. 25-26.

İslam'ın Sudan devletine tabi olan Sahra bölgelerine hicri beşinci asırda, Senegal ve onun yakınlarında bulunan Berberi ulusunun yaşadığı yerlere İslam'ı yayan Murabitin ordusu ve komutanı Abdullah b. Yasin eliyle ulaştığını iddia etmektedirler.²⁰

Ez-Zühri, Tadmekke halkının İslam'ı Gana halkından yedi sene sonra, aralarında baş gösteren savaş ve fitnelerin akabinde kabul ettiklerini zikretmiştir.²¹

İslam'ın Mali Cumhuriyetine hicri birinci asırda ulaştığı bilgisini birçok Malili muasır araştırmacı da elde etmiştir. Mesela, Şeyh Ebu Bekir Kamara, Üstad Hüseyin Yusuf Teraveri, Şeyh Muhammet Ebu Bekir Teraveri, Şeyh Ömer Cabi, Şeyh Abdulaziz Yetaberi, Dr. Ebu Bekir Sıddık Sisi ve Dr. Ahmet Buli bunlardandır.²²

İslam'ın Mali Cumhuriyetine ulaştığı tarihi belirlemeyle alakalı ay ve günden bahsetmek son derece zordur. Çünkü İslam'ın oraya girişi bir devletin yıkılıp diğerinin kuruluşu gibi askeri bir hamle yoluyla olmamıştır. İslam'ın oraya girişi tedrici olarak belirli aşamalarla gerçekleşmiştir. Ancak şurası var ki Şeyh el-Atik b. Sa'd İslam'ın Tadmekke'ye giriş tarihini h. 63 ile h. 88 yılları arası olarak belirler. O, bu hususta eski Arapça kaynaklara dayanmaktadır. Bu kaynaklar İslam'ın Berberi bölgesinin tamamına ve Kuzey ve Güney Büyük Sahra –Afrika'nın Batısı- alanına zikredilen tarihte ulaştığını belirtmektedir.

Şu noktaya işaret etmek gerekir ki, bu merhalede veya sonraki merhalelerde İslam'ın yayılmasından maksat –kaynaklardan anlaşıldığı şekliyle- İslam'ın herhangi bir mekanda veya beldede bulunması ve bir topluluğun ona intisabıdır. İslam'ın bu insanlar tarafından ne derece bilindiği veya onların Müslümanlığının sıhhati hakkında tafsilata girmek ise mümkün değildir.²³

²⁰ El-Cevherü's Semin fi Ahbari Sahrai'l Mülsimin ve men Caverehum mine's Sevadin, (Allame Hammad el-Ensari kütüphanesinde yazma eser halinde bulunmaktadır. Yazarı belli değildir.), c.1, varak 51, bkz. İkinci Bab, İslam'ın Tadmekke'ye ulaştığı tarih hususunda üçüncü bölüm, 45. Varaktan 51'e kadar.

²¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr ez-Zühri, Kitabü'l Coğrafya, (thk. Muhammed Hac Sadık), Mısır: es-Sekafetü'd Diniyye Matbaası, 1982, s.125-126.

²² Hüseyin Yusuf Teraveri, et-Talimü'l Arabiyyi'l İslami fi Mali, *Afrika Okumaları Dergisi*, 3. Sayı, h.1429 Zilhicce-2008 Aralık, s.76; Hamadouboly, *Le soufianisme au mali du xixeme siècle a no s jours : religion – politique – et societe*, Strasburg Üniversitesi'ne sunulmuş bir doktora tezidir, 2013, s.1.

²³ Tirmingham, Menhecühü fi Diraseti'l İslam fi Garbi İfrikiyya ve Mevkıfuhu mine'l İslami ve'l Müslimin, (thk Suud b. Hamd el-Haslan), Melik Abdulaziz Üniversitesi Dergisi İnsani İlimler ve Edebiyat Fakültesi, c. 9., s. 246, 1416/1996, s. 209

2. İslam'ın Mali Cumhuriyeti'nde Yayılma Merhaleleri

İslam'ın Mali'deki süreciyle alakalı araştırma yapıldığında bunun dört merhale halinde gerçekleştiği ortaya çıkacaktır.

2.1. Doğuş ve Oluşum Merhalesi

Bu merhale hicri birinci asır ile hicri beşinci asır arasındadır. Bu dönemde tüccarların, Arap ve Berberi davetçilerin yeni dini tanıtmaya başladıkları belirtilmektedir. Sonrasında İslam dini bu ülkenin çoğu bölgesine ulaşmaya başlamıştır. İslam'ın yayılmasındaki asıl etken güven ve ikna duygusuydu. Allame Ahmet Baba et-Timbukti "Mi'racu's-Suud ila Hukmi Meclubi's Sûd" isimli eserinde şöyle söylemektedir:

"Sudanlılar kimse onları istila edip zorlamaksızın kendi gönülleriyle İslam'ı kabul etmişlerdir. Kanu, Kunte, Borno ve Songay halkları da²⁴ böyledir. Müslüman olmadan önce birilerinin onları istila edip kuşattıklarını hiçbir şekilde işitmedik."²⁵

2.2. Yükselme Merhalesi:

Hicri beşinci asırdan hicri onuncu asra kadarki dönemdir. Bu dönemde İslam'ın ülkenin çeşitli bölgelerine ve ülke haricine yayılması için çalışan devletlerin kurulduğunu görmekteyiz. Bu devletler şunlardır:

-Zafun (Cafun veya Cahun)²⁶ Devleti: Başkenti Gori'dir. Mali Cumhuriyeti'nin Batısına Moritanya ile sınırı bulunan Cafunu bölgesindedir.²⁷

²⁴ Kanu, Nijerya'nın kuzeyindeki en büyük şehirdir. Kunta, Nijerya'da eski bir beldedir. Borno, Çad'da yer almaktadır.

²⁵ El-Hac Musa Kamara, a.g.e, s.184, Ahmet Baba et-Timbukti'den yapılan bu nakil, Murabitlerin Gana ülkesine karşı cihat girişiminde buldukları iddiasını boşa çıkarmaktadır. Aynı şekilde o, İslam'dan önce Romalıların ve Germenlerin nüfuzunun Batı Sudan bölgesine ulaştığı iddiasını da reddetmektedir. Buna binaen, ortaya atılan günümüzdeki iddiaları dikkate almamak gerekmektedir. Çünkü bu iddialar devamlı olarak siyahi insanın harici ve yabancı bir tesir olmaksızın hiçbir şekilde herhangi kültürel bir değere sahip olamadıkları vehmini vermeye çalışmaktadır.

²⁶ Detay için bkz. Şihabuddin Ebu Abdillâh Yakut el-Hamevi, Mu'cemü'l Büldan, Daru's Sadır, Beyrut, 1397/1977, s.127

²⁷ Müsteşrik Tadeuszlewicki bu devlet hakkında Cahiers'te yeni ve doyurucu bir araştırma yazısı yazmıştır. Tadeuszlewicki, Un etatsoudanais medieval inconnu: le royaume de ZAFUNU, d'Etudes Africaines, vol. 11 n.44. 1971. Pp: 501 – 525.

Tadmekke Devleti: Başkenti Zakaram'dır.²⁸ Bu şehrin günümüzde sadece kalıntıları bulunmaktadır. Mali Cumhuriyeti'nin kuzeyinde Cezayir'e sınır yüksek yerlerde Kidal vilayetinin **أصغاف** bölgesinde bulunmaktadır.

-Gana (veya Gadu) İmparatorluğu: Başkenti Kumbisali'dir. Mali Cumhuriyeti'nin batısında Bagno bölgesinde bulunmaktadır.

-Mali (veya Mandi) İmparatorluğu: Kulikoro vilayetinin Kangaba bölgesinde kurulmuştur. Daha sonra başkenti Niyani'ye taşınmıştır. Burası günümüzde Gine Konakri Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır. Bu devletin nüfuzu güney ve kuzeyde Yeni Mali devleti topraklarının geneline ulaşmıştır.

İmmagaşran Emirliği: Tegaza ile Timbuktu şehri arasında kalan bölgede bulunmaktadır. Halkı Tuareglerdendir. Mali ülkesinin zayıf bulunduğu bir dönemde Timbuktu'yu kuşatmışlardır. Es-Sa'di'nin zikrettiğine göre bu emirlik hicri dokuzuncu asırda kırk sene kadar devam etmiştir.²⁹

Songay İmparatorluğu: Başkenti Gao şehridir. Mali Cumhuriyeti'nin kuzeyinde Cezayir sınırında kalmaktadır.

2. 3. Gerileme Merhalesi:

Hicri onuncu asırdan on üçüncü asrın başlarına kadar olan süredir. Bu merhalede ülkenin farklı bölgeleri siyasi ve içtimai kargaşalara şahit olmuştur. Bölge istikrarlı bir idareye muhtaç olmuş, savaşlar ve hırsızlık yayılmıştır. Aynı şekilde ahlaki yozlaşma baş göstermiştir. Bu ise Afırka'nın Batı bölgesinde İslam'ın en büyük hamisi olan Songay devletinin Mağrip'teki Haşimi Sa'di Devleti tarafından yıkılmasının bir neticesidir.

2.4. Dini Diriliş Merhalesi (Dini Islah Hareketlerinin Çıkışı)

Ülkemizde hüküm süren siyasi, içtimai ve güvenlikle ilgili kaosların gölgesinde bazı Sufi alimler ve bazı taife emirleri kendi bölgelerinde bağımsız olarak durumu düzelterip emniyeti tesis etmişlerdir. Bölgede genel anlamda ortaya çıkan şekliyle Müslümanların dini

²⁸ Tadeuszlewicki, Les Origins et l'Islamisation de la vie de TADAMAKKA d'Apres les Sources Arabes, *Revue Francaise d'Histoire d'Outremer*, tom 66, n:242- 243, pp:164.

²⁹ Abdurrahman es-Sadi, *Tarihu 's-Sudan*, Matbaat Amrika ve Orea, 1981, s.129.

duraklamasını izale etmişlerdir. Ve dirilişe vesile olan faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu, yabancı sömürgecinin ülkeyi yavaş yavaş ele geçirmeye başladığı dönemlerde olmuştur.

Bu ıslah hareketleri şunlardır: Şeyh Muhammed el-Emin Drame hareketi: Şeyhuna Hamahullah'ın hareketi, el-Hac Ömer Tal ve oğlunun hareketi, Seyyidi Ahmet el-Bekkai el-Kunti hareketi, Masina'daki Fellaniler hareketi.

Taife emirlikleri şunlardır: Samuri Ture devleti.³⁰ Tuareglerin sahrada kurdukları Olemdan veya Kel atram devleti. Sınırı Timbuktu'dan Nijer'deki Agadis'e kadar uzanmaktadır.

Maalesef Fransız sömürgeci bütün bu ıslah hareketlerini ve devletçikleri bitirmiştir. Fransızların başarılarının sebebi bu hareketlerin önderlerinin birbirleriyle çekişmeleri ve devletçiklerin teknoloji ile modern askeri teçhizata sahip olmamalarıdır.

Daha sona yeni bir hareket olarak Vehhabi Selefi öğretiyi takip edenler gün yüzüne çıkmıştır. Bu hareket Ezher-i Şerif ve Haremeyn-i Şerifeyn'de akademi okuyan ilk neslin, hacca giden grupların ve bölgede eğitim halkaları mezunlarının eliyle güçlü bir şekilde ilerlemiştir. Bölgenin tamamında halen bu hareketin neticelerini görmekteyiz. Ehl-i Sünnet'in Mali'deki çalışmaları Hristiyan Batılıları endişeye sevk etmiştir. Böylece bu hareketi itham etmeye başlamışlardır. Amerika Uluslararası Kalkınma Temsilciliği –Mali bürosu- Kuzey Mali krizinden on sene önce bir rapor yayınlamıştır. Bu rapor, temsilciliğin ön yargılarıyla oluşturulmuştur. Raporda Suudi Arabistan menşeli Vahhabi düşüncesi (Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat) ve Pakistan menşeli Tebliğ Cemaati'nin Mali'de terör tehlikesi teşkil ettiğini yazmıştır. Çünkü her iki akım da Mali'deki geleneklere aşırılıkla karşı gelmeyi savunan ideolojilerdir. Onlara göre mıntıkanın istikrarı açısından bu hareketler tehlikeliydiler. Rapora göre, bu iki cemaatin nihai amacı Mali'yi fundamentalizmin ağına çekmekti. Bundan dolayı ABD Temsilciliği itidalli, mahalli akımların (mutasavvıfların) desteklenmesini önermekteydi. Bu destek, Vehhabilerin ve Tebliğ Cemaati'nin çağrılarına ters düşen uygulamalar olan evliyaların kabirlerini ve büyük şahsiyetleri yüceltmeyi temsil eden Mali adet ve geleneklerini canlı tutma yönündeydi.³¹

³⁰ Samuri Ture'nin ülkesinin başkenti Gine Konakri'de bulunan Sıgri şehridir. Fakat Mali Cumhuriyeti'nin başkenti Bamaku ve Sikaso'nun bir kısmından Fildişi sahiline kadar uzanan bazı bölgelerini de içine almaktadır.

³¹ Abdulaziz Muhammed Meyga, Asaru İltizami Ehl-i Sünneti ve'l Cemaati bi'l Hikmeti ve Fıkhu'l Evleviyyat fi's Sebat Emame Mevcâti'l-Fiten fi Şemali Cumhuriyeti Mali, "Davet Hitabını Yenilemede Hikmet"

3. Maliki Mezhebi:

İslam tarihi boyunca fetva ve ittiba hususunda önemli mezheplerden biri İmam Malik'in mezhebidir. Bu ekol, doğuş ve gelişme merhalelerine eşlik eden etkenler hususunda diğer mezheplerle ortak kadere sahip; fakat bazı konularda onlardan farklı hükümlere sahip bir mezheptir. Maliki mezhebini diğer mezheplerden ayıran hususi özellikler vardır. Onun usulünün farklılığına bağlı olarak fıkhi da farklıdır.³²

Maliki Mezhebi: Mezhebin tarifi hususunda sorulan bir soruya Karafi³³ şöyle cevap vermektedir:” Kendine özgü şeri, ferî, içtihadî hükümleri, bu hükümlerin sebepleri, şartları, manileri ve ispat eden delilleri bulunan bir mezheptir.³⁴

Önceki dönem alimlerin çoğu buna benzer tarifler yapmışlardır. Bu tariflerin bazıları onun sınırlarını daraltmaktadır. Mesela “imamın birçok hüküm hakkında görüş sunması” şeklinde tarif yapılmıştır.³⁵

Bazı müteahhir fakihler mezhep isminin bu şekilde anlaşılmasının fıkhi görüş ve söylemleri daralttığını mülâhaza etmişlerdir. Çünkü bu anlayışa göre imamın öğrencilerinin, daha sonra gelen imamın mezhebine mensup mütekaddim ve müteahhir alimlerin görüş ve sözleri, fıkhi içtihatları, tahriçleri mezhep kavramına dahil olmamaktadır. Halbuki sonraki alimler, Maliki mezhebi mefhumunu bu itibar esasî üzere genişletip büyütmişlerdir. Bundan dolayı el-Adevi³⁶ Maliki Mezhebini şöyle tarif etmektedir: “Onun mezhebinden maksat; onun söyledikleri, kendisinden sonra da ashabının onun usulünü esas alarak söylediklerinin mezhep olarak kendisine nispet edilmesidir. Bu görüşler, mezhep olarak İmam Malik'e nispet edilir. Çünkü onun belirlediği kaideler ve mezhebi üzerine bina ettiği usul esas alınmıştır. Maliki

Sempozyumu (Medine İslam Üniversitesi'nin Semahatü'ş Şeyh Abdulaziz b. Baz Kürsüsünün 11.05.1435 hicri yılında düzenlediği bir sempozyumdur), s.11.

³² Ebu Guzat Muhammed Reşid, el-Mezhebü'l Maliki el-Merahilü ve'l Hasaisu, *el-Mezhebü'l Maliki Tarihun ve Afak*, 3. Sayı, Cezayir Adrar Üniversitesi Yayınları, Arabiyya Matbaası, 2010, s.

³³ İmam Şihabuddin Ahmed b. İdris el-Karafi, Maliki mezhebinin usulünü ve fûruununu bilme hususunda zamanının en önemli alimiydi. O, Sultanu'l-Ulema İzz b. Abdisselam'ın uzun süre talebeliğini yapmıştır. Maliki Fıkhi hakkında “el-Furuk”, usul hususunda ise “tenkihu'l fusul” ve onun şerhi olmak üzere çok kıymetli eserleri bulunmaktadır. Mısır'da h. 648 yılında vefat etmiştir.

³⁴ Karafi, el-Ahkam fi Temyizi'l Fetava an'il Ahkam ve Tasarrufati'l Kadı ve'l İmam, Beyrut: 2009, s. 200.

³⁵ En-Nefravi, ed-Devani fi Şerhi Risaleti'l Kayravani, 1415, c.1, s.24.

³⁶ O, müteahhir alimlerin dayanağı muhakkiklerin sonuncusudur. Ebu'l Hasen Ali b. Ahmed es-Saidi el-Adevi, Mısır'a gitmiş ve meşayihin derslerine katılmıştır. Maliki mezhebine dair birçok telifi bulunmaktadır. Zürkani'nin el-İzziye kitabına yazdığı şerh üzerine düştüğü haşiye bunlardan biridir. H. 1189 yılında vefat etmiştir.

Mezhebenden maksat, bu mezheb ehlinin görüşleri dikkate alınmaksızın sadece imamın görüşleri değildir.”³⁷

Maliki Mezhebi, Mağrip ülkesinin fethinin tamamlanmasından sonra Batı Afrika’da (sahranın güneyi) İslam’ın yayılmasını sağlayan İslami bir metot olarak düşünülebilir.

3.1. İmam Malik:

Ebu Abdullah Malik b. Enes b. Ebi Amir el-Esbahi el-Yemeni’dir. Kendi asrında fıkıh ve hadiste tartışmasız Medine diyarının imamıdır. H.93 yılında Medine-i Münevvere’de doğmuştur. Orada Hz. Peygamber’in (s.a.v) kabrini, Harem-i Nebeviyi Şerifi ve sahabelerin eserlerini görmüştür. Aynı şekilde tabiinın seçkinleriyle beraber yaşamıştır.³⁸

Süfyan b. Uyeyne başta olmak üzere seleften birçoğu Ebu Hureyre ve başkalarının rivayet ettiği “Pek yakında insanlar develerini koşturarak ilim arayacaklar; fakat Medine âliminden daha bilgili kimse bulamayacaklardır” hadisinde³⁹ geçen alimi İmam Malik olarak tefsir etmişlerdir. Bu hadisi Tirmizi senediyle zikretmiştir. Tirmizi hadisin hasen olduğunu söyler. Elbani ile Hakim’in görüşü de bu yöndedir.⁴⁰

3.2. Maliki Mezhebinin Mali’de Doğuşu, Gelişimi ve Duraklaması

Mali Cumhuriyeti’nin bulunduğu yer, Maliki Mezhebinin rakipsiz bir şekilde mutlak olarak hüküm sürdüğü Batı İslami bölgelerin en önemlilerindedir. Bölgenin geneli bu mezhebe bağlanmış ve diğer mezheplere yönelik olmamıştır.⁴¹ Günümüze gelince bölgede Maliki Mezhebinin yanı sıra İran Devriminin başarılı olmasından sonra yayılan Şii Caferi akım da bulunmaktadır. Son dönemlerde ise Cezayir ve Umman Sultanlığında eğitim görmek üzere giden Malili gençler sebebiyle İbadiye Mezhebi de bölgede varlık göstermeye başlamıştır. Her iki mezhebin taraftarları da halen Mali’de azınlık bir kesimi oluşturmaktadırlar.

Maliki Mezhebinin Mali Cumhuriyetindeki köklerinin İslam’ın ilk asırlarına kadar indiği şüphe götürmez bir gerçektir. Her ne kadar bu fiki hareketin bölgedeki başlangıcına

³⁷ El-Adevi, *Haşiye ala Şerhi’l Haraşi*, Daru’l-Fikr, 1994, c. 1, s. 35.

³⁸ Ebu Zehra, *Malik ve Hayatuhu ve Asruhu*, Kahira, 2004, s.19.

³⁹ Tirmizî, *Sünen*, Ebvâbü’l-İlm, 18.

⁴⁰ Ebu Zehra, *Malik ve Hayatuhu ve Asruhu*, s.19.

⁴¹ Abdurrahman Muhammed Meyga, *el-Hareketü’l Fıkhiyye ve Ricalüha fi’s Sudani’l Garbi mine’l Karni h.8 ile’l Karni h.13*, Vakıflar ve İslami İşler Bakanlığı Yayınları, Magrib, 1432/ 2011, s.36.

dair bir tarih belirlemek için elimizde herhangi bir delil bulunmasa da Tadmekke şehriyle⁴² alakalı bulunan bazı tarihi işaretler Maliki Mezhebinin hicri üçüncü/miladi dokuzuncu asır veya biraz sonrasında orada bulunduğunu göstermektedir. Şöyle ki Kadı İyaz el-Yahsubi (h.544) Şeyh Muhammed b. El-Mevvaz el-Maliki'ye (h.269) ait olan "el-Vukuf" isimli kitabın asli nüshasının iç kargaşa dönemlerinde meydana gelen savaşlar sebebiyle kaybolduğunu belirtmektedir. Tadmekke halkından bir grup bu kitabı tamamıyla rivayet etmektedirler.⁴³ İmam Muhammed el-Mevvaz'ın hicri üçüncü asır alimlerinden olduğu bilinmektedir. Bu ise Maliki Mezhebinin Tadmekke'deki kadim varlığının o asırda veya az bir zaman sonrasında olduğuna dair açık bir delildir.

Aynı şekilde yukarıdaki bilgiler, İslam dininin genel anlamda Sudan bölgesinde de bulunduğu işaret etmektedir. Kadı İyaz el-Yahsubi'nin yaşadığı dönemde Maliki Mezhebinin yayıldığı mntıka ile İslam dininin hicri birinci asırda ulaştığı Mali Cumhuriyeti de Sudan bölgesinde bulunmaktadır. Kadı İyaz bu konuda şöyle söylemektedir: "Maliki Mezhebi Hicaz, Basra, Mısır'dan Afrika beldelerine kadar olan yerler, Endülüs, Sıkiliyye, Uzak Magrib ve günümüze kadar Sudan Bölgesinin Müslüman olan yerlerine kadar yayılmıştır." Kadı İyaz'ın günümüze kadar dediği zaman hicri beşinci asırdır.⁴⁴

Maliki Mezhebinin Mali Cumhuriyeti'ndeki geniş yayılma döneminin hicri sekizinci asırda başladığı ortaya çıkmaktadır. Bu ise Mensa Musa b. Ebi Bekr'in (Kanku Musa) Maliki Mezhebini devletin resmi mezhebi olarak benimsemesiyle olmuştur. Bazı eski kaynaklar o hükümdarın Maliki Mezhebine mensup olduğunu zikretmektedir.⁴⁵ Diğer bazı kaynaklara göre ise, o bizzat Maliki mezhebi fakihlerindendir.⁴⁶ Aynı şekilde bu hükümdar Maliki Mezhebine mensup olmakla iftihar etmektedir. Mısır Memlûklü Devleti Sultanı Nasır b. Muhammed Kalun (h.693- 741 yıllarında hüküm sürmüştür) h.724 yılında Mensa Musa'dan huzurunda yeri öperek kendisine secde etmesini isteyince ona: "Ben Maliki Mezhebine mensubum! Allah'tan

⁴² Bu, günümüze kalıntıları ulaşmış yıkık bir şehirdir. Moritanya Cumhuriyeti sınırına doğru yaklaşık 75 km mesafede Mali Cumhuriyeti'nin kuzey tarafına düşen (Edgag mntıkası) Kidal vilayetinin kuzey batısında bulunmaktadır.

⁴³ Kadı İyaz, *Tertibu'l Medarik*, Fas: Maktabat Muhamadiye, 1966-1970, c. 4, s. 169.

⁴⁴ A.g.e, c.1, s.65; İbrahim b. Ali b. Muhammed b. Ferhun, *ed-Dibacü'l Mezheb fi Marifeti Ayani Ulemai'l Mezheb*, (thk Muhammed el-Ahmedi Ebu'n Nur), Kahire: Daru't Türa, c.1, s.61.

⁴⁵ Ebu Muhammed Afifüddin Abdullah b. Esat el-Yafii, *Miratü'l Cenân ve l'bratü'l Yekazan fi Marifeti ma Yatebiru min Havadisi'z Zaman, Haşiye Halil el-Mansur*, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Birinci Baskı, 1417/1997, c.4, s.204, Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *el-İberu fi Haberi men Ubir*, Beyrut:Daru'l Kütübi'l İlmiyye, c. 4, s. 72.

⁴⁶ Ahmed b. Yahya b. Fazlullah el-Amri, *Mesaliku'l Ebsar fi Memaliki'l Emsar*, Abu Dabi:el-Mecmaü's Sekafî, Birinci Baskı, 1423, c.27, s.532.

başka kimseye secde etmem!” diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine sultan onu bundan muaf tutmuştur.⁴⁷

Mensa Musa ülkesinde Maliki Mezhebini desteklemeye çalışmıştır. İmam Malik’in mezhebine mensup fakihleri ülkesine getirmeye gayret etmesi, mezhebe ait kitaplar satın alması, irtibatı sıkı tutmak için Mısır’da bulunan büyük bazı Maliki fakihleriyle buluşması bunun bir göstergesidir.⁴⁸ Bu alimlerden bazıları şunlardır. Şerefüddin Ebu’r Ruh İsa ez-Zevvavi (h.743) ve kendisinden Maliki Fıkhına ait Ebu’l Hasen et-Tuleytuli’nin Muhtasar’ına bir şerh yazmasını talep ettiği Muhammed b. Ahmed b. Saleb el-Mısri.⁴⁹

Dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci olmak üzere bu dört hicri asır Maliki Mezhebinin Mali Cumhuriyeti’nde yükselme dönemi olarak kabul edilmektedir. Özellikle h.898 den h.1003 e kadar Songay ülkesine hükmeden “Askıyalar” zamanında bu yükseliş zirvededir. Bu zaman içerisinde yerel alimlerin Maliki fıkhına dair verdiği eserlerin ilkleri ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde bu dönemde mezhebe hizmet sancağını taşıyan bazı ilim ehli aileler de görülmektedir. Akit, Kurd el-Füllani, Ka’t, Bagayogo, Ahmet Meaye, Müçtehit, Kunti, Suki aileleri bunlardandır.⁵⁰ Yine aynı dönemde her bölgeden alimlerin ve ilim talebelerinin yöneldiği Maliki Mezhebi’nin bayrağını taşıyan ilmi merkezler mesabesinde şehirler ve beldeler de ortaya çıkmıştır. Timbuktu , Aravan, Bucbah⁵², Cenne⁵¹ , Tadmekke , Bulanvar⁵³ şehirleri bunlardandır. Yine bu dönemde Maliki Fakihlerine birçok resmi dini fonksiyon ve vazifeler verilmiştir. Katiplik, vesika ve akitleri kaleme alma, mahkeme, müftülük, müsteşarlık, farklı bölgelerde konsolosluk ve bazı devlet projelerini denetleme gibi vazifeler bunlar arasında sayılabilir.⁵⁴

Maliki Mezhebinin Mali Cumhuriyeti’nde altın çağını zayıflama ve gerileme dönemi takip etmiştir. Gerileme döneminin alametleri hicri on ikinci asrın sonlarında bölge karışık emniyet kaybolunca ve istikrar bozulunca ortaya çıkmıştır. Paşalar ve komutanlar arasında baş

⁴⁷ Ahmed b. Ali el-Makrizi, *ez-Zehbü’l Mesbuk fi Zikri men Hacce mine’l Hülefai ve’l Müluk*, (thk. Cemaleddin eş-Şeyyal) Mısır:es-Sekafetü’ d Diniyye, Birinci Baskı, 1420/2000, s.141.

⁴⁸ el-Amri, *Mesalikü’l Ebsar fi Memaliki’l Emsar*, c.4, s.104.

⁴⁹ Seher Anter Muhammed Ahmed Mercan, *Fukahau’l Malikiyye ve Asaruhum fi Müctemei’s Sudani’l Garbi*, es-Sekafetü’ d Diniyye Matbaası, Birinci Baskı, 1432/2011, s.70-71.

⁵⁰ Özellikle orta bölgeleri olmak üzere ülkenin genelinde yaygın olan bir kabiledir. Kuran hafızlarıyla ve ilim ehliyle meşhurdur.

⁵¹ Mali’nin kuzeyinde bir şehirdir. Mali İmparatorluğunun başkenti, tüccarların bulunduğu bir şehir ve İslam kültürünün başkentiydi.

⁵² Ülkenin orta bölgeleri ile kuzeyi arasında bulunan ilimle meşhur bir şehirdir.

⁵³ Malinin en uzak kuzeyinde bulunan bir şehirdir. Nüfusun çoğu araptır ve ilim ehli bir şehirdir.

⁵⁴ Abdurrahman Muhammed Meyga, *El-Hareketü’l Fikhiyye ve Ricalüha fi’s Sudani’l Garbi min Garni h.8 ila karni h.13*, Matbaatü Ribat, 1432, s.48.

gösteren kargaşa ve savaşlar, bölgede etkili olmuştur. Bu dönemde bölgeyi sürükleyen şiddetli tabii şartlar ve savaşlar âlim, fakih ve tüccarların çoğunun güvenlik ve istikrara kavuşmak için doğu, batı ve uzak kuzey gibi diğer bölgelere gitmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla bölgede alimlerin çalışmaları zayıflamış ve islam fikhını tahsil etme gayretleri yavaşlamıştır.⁵⁵

Bu dönemde Maliki Fıkhi hareketine isabet eden durgunluğa rağmen bazı şeylerin muhafaza edilmiş olduğunu inkar etmek mümkün değildir.

a-İlk döneme ait metinler zayi olmaktan korunmuştur.

b-Fetva hususunda bölgede bulunan bazı fakihlerin görüşlerine dayanılmıştır.

c-Bölge alimlerine ait Maliki fikhı kitaplarının birçoğu şerh edilmiştir.⁵⁶

d-Maliki Mezhebini muhafaza için sağlam bir kale mesabesinde yeni şehirler ortaya çıkmıştır. Bu şehirlerden biri Masina'dır.

3.3. Maliki Mezhebinin Mali Cumhuriyetinde Yayılma Sebepleri:

1-Mezhebin ülke halkının tabiatına uygunluğu: Bu mezhebin genel anlamda Batı Sudan özel anlamda Mali halkının tabiatlarına en yakın mezhep olduğu kabul edilmektedir. Maliki Mezhebi sadeliği, açıklığı, tekellüf veya kapalılık bulunmaması hususunda fitrata uygun bir mezheptir. Sudanlılar da tıpkı Mağripliler gibi sadeliğe meyleden, radikal nazariyeler ve zorlama tevillerden uzak duran bir yapıya sahiptirler. Nitekim Maliki Mezhebi esere önem vermiş ve rey karmaşasından uzak durmuştur. Maliki Mezhebine ait başka bir özellik daha var ki Batı Sudan alimleri bu özellik sebebiyle onu diğer mezheplere tercih etmiş olabilirler. Bu özellik ise, bir meselede başvurulabilecek delillerin (istihsan, maslahat, örf, sedd-i zera'i) çokluğudur. Delillerin çokluğu müftüye en uygununu, doğruya en yakın olanını ve Afrika vakıasına en münasibini tercih edebilme imkanı vermektedir.⁵⁷

2- Yönetimlerin Maliki Mezhebini desteklemesi: Mali Cumhuriyetinde bulunan yöneticiler bölgelerinde Maliki Mezhebini desteklemişlerdir. Bunun örnekleri arasında Mensa Musa'nın Maliki fakihlerinin bazılarını kendi bölgesine getirmesi ve Maliki fikhına ait birçok

⁵⁵ A.g.e, s. 48.

⁵⁶ A.g.e, s. 49.

⁵⁷ Mercan, *Fukahau'l Malikiyye ve Asaruhum*, s.102-104 arasında özetle aktarılmıştır. Sakafa Diniye Kahire 2010 .

kitap satın alması gösterilebilir.⁵⁸ Yine mezhebin desteklenmesi bağlamında yöneticilerin Maliki mezhebini tedris için oturumlar düzenlemeleri zikredilebilir. Mesela Kral Suni Ali Ber, tutuklu olan divan katibi İbrahim el-Hızır el-Fasi'yi⁵⁹, İbni Ebi Zeyd el-Kayravani'nin⁶⁰ er-Risale isimli eserinin haşiyesini huzurunda okuması karşılığında serbest bırakmıştır. Aynı şekilde bazı emirlerin Maliki Mezhebi ekseninde kendileri için özel dersler tertip ettiği bilinmektedir. Rivayet edildiğine göre yöneticilerden Askiya Davud b. el-Hac Muhammed, İbni Ebi Zeyd el-Kayravani'nin er-Risale isimli eserini kendisine gelen bir şeyhe zevalden öğleye kadar okumuştur.⁶¹

3-Mağrip tesiri: Mağriplilerin Sahranın güneyindeki Afrikalılarla ticaret yoluyla iletişimde olmaları İslam'ın orada –özellikle Mali cumhuriyeti topraklarında bulunan devletlerin ve kralların halkı arasında- yayılmasında rol oynamıştır. Aynı sebep Maliki Mezhebinin de o bölgede yayılmasında etken olmuştur. Zira Mağripliler sıkı Maliki olmalarıyla meşhurdurlar.⁶²

4-İlim ehli olan bazı meşhur ailelerin Maliki Mezhebine riayet etmeleri: Şüphesiz ilim ehli bazı meşhur mahalli ailelerin Maliki Mezhebine hizmet etmeleri mezhebin Mali Cumhuriyetinde yayılıp gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu ailelere yukarıda temas edilmiştir.

Maliki Mezhebinin Mali Cumhuriyetinde doğuşu, gelişim ve durulma merhalelerinden bahsettikten sonra bu mezhebe büyük hizmetleri dokunmuş olan özel şahsiyetlere ve eserlerine ışık tutmamız güzel olacaktır.

3.4. Önemli Maliki Şahsiyetler

1-Muhammed b. Mahmud Bagayogo'nun (ö.1002)⁶³ eserleri:

⁵⁸ A.g.e, s.70; Amrî, *Mesaliku'l Ebsar*, c.4, s.104.

⁵⁹ Timbuktu şehrine yerleşmiş Faslı biridir. Cingariber mescidi civarına yerleşmiştir. Kral Suni Ali Ber onu divan katibi olarak atamıştır. Daha sonra sultana karşı bir hata neticesinde emir tarafından malına el konulup idam edilme kararı verilmiştir. Ancak emirin askerleri ülkenin el-Fasi gibilerine ihtiyacı olduğu düşüncesiyle onu idam etmek yerine hapse koymuşlardır. Abdurrahman es-Sadi, *Tarihu's-Sudan*, s. 68.

⁶⁰ A.g.e, s. 67.

⁶¹ El-Kadı Elfa Mahmud Ka't, *Tarihu'l Fettaş fi Ahbari'l Büldani ve'l Cuyuşi ve Ekabiri'n Nas*, (Neş. Havdas ve Dolafos) Librairie d'Amerique et d'Orient, Paris, 1964, s.94.

⁶² Mercan, *Fukahau'l Malikiyye*, s.115.

⁶³ Biyografisi için bkz. Abdurrahman es-Sadi, *Tarihu's Sudan*, s.43-47.

Talikatün ala Muhtasari Halil: Bu eserde Muhtasar'ı şerh eden bazı şarihlerin hatalarına işaret etmektedir. Örneğin, Şerhu't Tettaı ala Muhtasari Halil isimli eserdeki hataları son derece mükemmel bir şekilde takip ederek tespit ve tahrir etmiştir. Öğrencisi Ahmed Baba et-Timbukti (ö.1036)⁶⁴ onun hakkında şöyle söylemektedir: "Bu çalışmalara dair hepsi müstakil birer telif olmak üzere birçok kitapçık biriktirdim."⁶⁵

2-Ahmed Baba Et-Timbukti'nin Maliki Fıkhına dair matbu eserleri şunlardır: Müracu's Suud ila Neyli Hükmi Meclubi's Sudan, Neylü'l İbtihac bi Tatrızı'd-Dibac, Kifayetu'l Muhtac li Marifeti men Leyse fi'd-Dibac, Tuhfetü'l Fudala bi Bazı Fazaili'lUlema, Enfesu'l-İ'lak fi Fethi'l-İstiğlak min Fehmi Kelami Halil fi Derki's Sadak, İrşadu'l-Vakıf ila Tahkiki Mana, Fethu'r Rezzak fi Meseleti's Şekki fi't Talak.⁶⁶

3- Talib b. Kadı Sidi el-Vafi el-Ervani (h.1180).⁶⁷ Onun Maliki Fıkhına dair eserleri şunlardır. Fethu'l Latif fi Tahrici Bazı ma fi'l Muhtasari mine'd Daif, Suncetü'l Vezzan fi Nevazili Ervan.⁶⁸

4-Sidi el-Muhtar b. Ahmed b. Ebi Bekri el-Künti (h.1226).⁶⁹ Maliki Fıkhına dair eserleri, Hidayetü't Tullab fi'l-Fıkhı ve Fethu'l Vehhab ala Hidayeti't Tullab isimli şerhi.⁷⁰

5-Ebu Bekir Dambavagi. Maliki Mezhebine dair eseri Mecmuu' Fetava's-Şeyh Ebi Bekr Dambavagi'dir (Bu mahtut bir eserdir). Medine-i Münevvere'de Şeyh Abdurrahman b. Avf Kunti kütüphanesinde bulunmaktadır.

⁶⁴ Biyografisi için bkz. Ebu'l-Abbas el-Hac, Kifayetu'l Muhtac li Marifeti men Leyse fi'd Dibac, Daru İbni Hazm, Birinci Baskı, h.1422-m.2002, s. 513-516, et-Talip Muhammed b. Ebi Bekri's Siddık el-Berteli, *Fethu's Şekur fi Marifeti Ayani Ulemai't Tekrur*, (thk. Muhammed İbrahim el-Kettani ve Muhammed Hacci), Daru'l Garbi'l İslami, Birinci Baskı, 1981, s.31-37, 123, Muhammed Emin Fazlullah el-Muhibbi, *Hülasatü'l Eser fi Ayani'l Karni'l Hadi Aşar*, Beyrut: Daru Sadır, c.1, s.170-172.

⁶⁵ Ahmed Baba et-Timbukti, *Neylü'l İbtihac bi Tadrizi'd Dibac*, (Yayına Hazırlayan Abdulhamid Abdullah el-Herame), İslami Davet Fakültesi Yayınları, Trablus, İkinci Baskı, 1398/1989, s. 603. Yine Şeyh Muhammed b. Mahmud Bagayogo'ya ait dağınık bazı fetvalar Timbuktu şehrinde Ahmed Baba Yüksek Öğretim ve Tarihi Araştırmalar Enstitüsü'nde şu rakamlı mahtut eserler altında bulunmaktadır. 3025, 3160, 3187, 3188, 3189, 1390, 3191, 5953, 5963, Ahmed Baba et-Timbukti Belgelendirme ve Tarihi Araştırmalar Merkezi Yazma eserler fihristi, (3/21, 78, 90, 91, 92, 93) ve (4/644, 648).

⁶⁶ Abudrraman Halife Sadu Callo, *et-Tedvinu't-Tarihi li Memleketi Songay mine'l Karni h.10 ile'l Karni h.15 Diraseten Nakdiyyeten ve Mevduiyyeten*, İslam Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Medine-i Münevvere İslam Üniversitesi, 1438-1439, s. 386.

⁶⁷ Biyografisi için bkz. Berteli, *Fethu's Şekur*, s.102, 103, 211, 212.

⁶⁸ Abdurrahman Muhammed Meyga, *El-Hareketü'l Fıkhiyye ve Ricalüha*, s.274.

⁶⁹ Biyografisi için bakz: İzaletü'r Raybi ve's Şekki ve't Tefriti fi Zikri'l Müellifine min Ehli't Tekruri ve's Sahrai ve Ehli Şenkit, (thk. El-Hadi'l Mebruki'd Dali), Trablus: eş-Şeriketü'l Ammetü li'l Veraki ve't Tıbaa, s.158, 159.

⁷⁰ A.g.e, s.158.

6-Muhammed b. Ömer Dukre el-Murci (ö.1361).⁷¹ Kurretü Ayni'l-Müttebi' ve Gamu'l Cehulu'l Mübtedi' diye isimlendirdiği bidatten sakındırıp sünnete uymayı teşvik eden bir manzum eseri bulunmaktadır. Yine er-Reddü ala Mukassiri's Salati fi'l Hazar isimli başka bir manzum eseri de bulunmaktadır.

3.5. Maliki Mezhebinin Usul ve Kaideleri:

İmam Malik, tabiinin ikinci tabakasına yetişmiş ve fikhını onlardan tevarüs etmiştir. Esaslarını ve istidlal metodunu onların fihkı üzerine kurmuştur. Nesilden nesile sadırlarda muhafaza edilenleri Muvatta isimli eserinde toplamış ve bu, dini konularda Allah'ın kitabından sonra insanların başvurduğu bir eser olmuştur.

İmam Malik'in usul ve kaidelerini Karafi gibi bazı alimler on dörde kadar çıkarmışlardır. Es-Sealibi gibi bazıları da on altı olarak zikretmiştir. Daha fazla olarak kabul edenler de bulunmaktadır.

3.6. Maliki Mezhebinin Usulü:

İmam Karafi, Maliki Mezhebinin usulünü on dört olarak zikretmektedir. Kitap, sünnet, icma, Medine ehlinin ameli, kıyas, sahabe kavli, maslahatı mürsele, istishab, beraatü'l asliyye, örf, istikra, seddü'z zerai, istidlal ve istihsan.⁷²

Bunların bir kısmını açıklayabiliriz:

el-Beraatü'z-zimme: Herhangi bir konuda delil bulunmadığı sürece hükmün bulunmamadır. Zira asıl olan zimmetin bir hükme bağlı kalmaktan beri olmasıdır.⁷³

Örf: Akıl cihetinden nefislerde istikrar bulan, selim fitratın kabul ettiği şeydir.⁷⁴

İstikrâ: Tamamını kapsayacak şekilde genel bir hükme ulaşabilmek için cüzlerin tamamını veya bir kısmını incelemektir.⁷⁵

⁷¹ A.g.e, s.151.

⁷² Muhammed Beşir Adem Ğana, Usul ve Kavaid ü'l-Mezhebi'l-Maliki, *El-Mezhebü'l Maliki Tarihun ve Afak*, Üçüncü Baskı, Camiat Adrar Ceazair, 2010, s.162 ve sonrası.

⁷³ İbnü Cüza el-Gırnati el-Maliki diye meşhur el-İmamü's Şehid Ebu'l Kasım Muhammed b. Ahmed, (ö.741), *Takribu'l Vusul ila İlmü'l Usul*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiya, 2003, s. 404.

⁷⁴ A.g.e, s.172.

⁷⁵ A.g.e, s.172.

İstidlal ise, nas, icma ve kıyas olmayan delildir.⁷⁶

3.7. Maliki Mezhebinin Mali'de Yayılmasını Sağlayan Etkenler:

Afrika'nın Güney Sahra bölgesi, hicri 9-12. asırlar arasında, bütün ilmi alanlarda özellikle Maliki fihhi alanında geniş ilmi hareketlere şahitlik etmiştir. Bu dönemde gelişmenin neticesi olarak insanlar ilmi ortamdan fazlasıyla müstefid olmuşlar ve Sudan bölgesi teşri bakımından ihtiyaç duyduğu her şeyi elde etmiştir. Çok önemli bazı Malikî fakihler bu bölgede ortaya çıkmıştır. Burada üzerinde durulması gereken sorular şunlardır: Batı Afrika'da Malikî mezhebinin yayılmasının sırrı nedir? Onun yayılmasına katkı sunan saikler nelerdir? Mezhebin yerleşmesinde Malikî fakihlerin konumu nedir?

Batı Afrika Bölgesi'nde Malikî Mezhebinin Yayılmasının Sebepleri:

1) Bölge Krallarının uluslararası hareketi umumi bir sıfatla ve fihhi hareketleri hususi olarak gözetmesi, fakihlere ve öğrencilere önem verip onları ilim tahsili konusunda cesaretlendirmesi.

Meşhur hac yolculuğundan sonra Mensa Musa, birçok alimden yararlanılması gerektiğini anlamış, Sudan beldesinde fihhi hareketleri canlandırmak için Özellikle Mısır, Fas ve Endülüs'ten beyaz ve Sudanlı alimlerle beldesini doldurmuştur.

Mensa Süleyman ise ülkesine İmam Malik'in (r.a.) mezhebine mensup alimleri getirtip mescitler inşa etmiştir.

Kiyekan ilim talebelerine yemek getirmiş, talebeler yemek yerken yanlarında durmuş ve yemek kaplarını taşımıştır.

Eskiya Muhammed, kral olduğunda alimlerle arkadaşlık yapmıştır. Onlardan gerekli durumlarda fetva istemiştir. Alimleri, salihleri ve talebeleri sevmiş, onlara karşı alçak gönüllü davranmıştır. Bu bakımdan onun iktidar dönemi vefatında fetvaların yanında gömülmesini isteyen Kanuni'ye benzemektedir.

⁷⁶ A.g.e, s.172.

2) İlim toplantıları düzenlenmesi, öğrencilerin kalacak yerleri de dahil olmak üzere sorunlarına önem verilmesi. Bu çerçevede Eskiya Muhammed fakih Abdulkerim el-Magili'yi ders vermesi için davet etmiştir. Bu şahsın Şeyh Celaleddin Suyuti ile kuvvetli bir bağı vardı.

3) Sudan kralları değerli kitaplar tedarik edip alimlere vermişlerdir. Örneğin, Mensa Musa meşhur hac yolculuğundan sonra alimlerin yararlanması için fıkıhla ilgili birçok kitap satın almıştır. Aynı şekilde Mensa Süleyman'ın da fıkıhla ilgili birçok kitap alması fikhi hareketliliği canlandırmak içindir.

4) Alimlere mali yardımların yapılması ve Sudan krallarının alimler karşısında saygılı olmaları. Alimlerden Hassan Vezzan Timbukti bölgesini ziyaret ettiğinde yöneticinin alim, fakih ve kadınlara düzenli maaşlar verdiğini görmüştür.

5) Sudan şehri, güven, rahatlık, bolluk gibi özelliklerle öne çıkıyordu. Özellikle güçlü krallar zamanında bu böyleydi. Yükseliş döneminde Maliki fikhî canlanmıştı. Bu durumu etkileyen en önemli şey Güney Sahra bölgesine birçok ilim adamının getirilmesidir.

6) Alimler, Endülüs ve Bağdat'ın düşmesinin ardından doğudan, batıdan ve Endülüs'ten topluca Timbukti bölgesine gelmeye başladılar. Bu alimler Sudan kralları ve halk tarafından güzel bir şekilde karşılandı. Onlar da fikhi hareketin gelişimi için çaba sarf ettiler.

7) Büyük şehirlerin imkanları ve kârlı ticaret yolları da önemli etkenlerdendir. Uluslararası alanda bu beldeler özellikle de Timbukti şehri, alim ve fakihlerin ticaret yollarına önem verdiği yerler olarak bilinmiştir. Zira bu durum onların kendilerini ilme vermelerini sağlıyordu. Alim ve tüccarlar bu bölgeleri vatan edindikten sonra Sudan'da fikhi hareketlerin gelişimi için çalışmalara ortak olmuşlardır.

8) Sudan çarşılarına gelen birçok kitaplar ve yazma eserler özellikle Timbukti şehrinde büyük miktarda bulunmaktadır.

9) Fikir ve çalışma hürriyeti: Sudanlı alimlerin inandıkları fikirleri ortaya koyabilecekleri fikri özgürlük ortamı bulunmaktadır.

10) Alimlerin işlerinde ihlaslı olması, Sudanlı talebelerin çalışmalarında istikrarlı olmaları ve ilim tahsili için talebelerin yolculuk yapmaları.

11) Alimlere saygı gösterilmesi: Sudan toplumunun halk ve krallık olarak alimlere saygıları fikhi canlılığın yükselmesinin sebeplerindedir. Örneğin, İdareci Askiya Muhammed'in işlerine kadıdan başka kimse karşı çıkamazdı. Kralın yolculuğunda şerefli kişilerden başkası onunla oturmaz ve o, alimler ve hacılardan başkası için ayağa kalkmazdı.

12) Sudan şehirleri arasında ilmi hareketliliğin canlı olması: Sudan ile Fas, Sudan ile Mısır ve Sudan ile Sudan şehirleri arasında ilim ehli devamlı seyahat etmekteydiler.

13) Özellikle Batı Sudan'da bulunan Sudan krallarının hac yolculukları yapması fikhi canlanmadaki, önemli sebeplerdendir.

14) Hükümlerin İslam fihhina dayanması da diğer bir etkidir.⁷⁷

3.8. Önemli Maliki Medreseleri:

Genel olarak Batı Sudan, özelliklede önemli ilmi merkezlerin bulunduğu Mali'de farklı alanlarda birçok okul inşa edilmiştir. Bu okulların önemli bir kısmı Maliki fihhi tedrisi içindi. Bu okullardaki öğrenci sayısı farklılık arz etmekteydi. Bazısında 100 tane öğrenci bulunurken; bazısında 1000 öğrenci mevcuttu.

Birinci olarak Kadı Modibo Muhammed el-Kabiri okulu. Bu okul, Timbukti şehrinde Senkuri bölgesinde bulunmaktadır. İlim talebeleri şehrin her köşesinden bu okula geliyordu. Bu okuldan ilmi ve erdemliliğiyle tanınan kimseler mezun olmaktadır. Mesela, fakih Ömer b. Muhammed Akit, es-Seyyit Yahya et-Tadili bunlardandır.

İkinci olarak: Fakih Ebu Bekir Ahmed Akit et-Timbukti (ö. 991) okulu.

Üçüncü olarak Mahmut Ömer Kadı et-Timbukti (ö.955) Okulu: Buradan Timbukti'nin meşhurları mezun olmuştur.

Dördüncü olarak Sonkore Enstitüsü ya da Sonkore Üniversitesi: Bu üniversite Timbukti'de bulunur ve dünyanın ilk üniversitelerinden sayılır. Tarihi Hicri 8. asra dayanır.

Beşinci olarak Timbukti'de Tevvabin Mescidi Enstitüsü: En meşhur imamlarından biri, Fakih Mahmut Ez-Zegânî en-Nahvî'dir.

⁷⁷ Muhammed Beşir Adem Ğana, Usul ve Kavaid ü'l-Mezhebi'l-Malikî, *El-Fıkhü'l Maliki Tarihun Afakun*, Üçüncü Sayı, s. 341-349.

Altıncı olarak Cenne Enstitüsü: Burası bütün önemli sanat dalları için bir üniversite konumundadır. Orada sosyolojik, tıbbi, dini ve matematiksel ilimler okutulurdu ve yaklaşık 1000 tane öğrenci vardı.

3.9. Batı Sudan'daki Maliki mezhebinin özellikleri

Sudan'daki Maliki okulu özellikle Mali'de bulunan bu okul, Batıdaki İslami okulların bir mirası ve yayılmasının doğal sonucu gibidir. Nitekim bu medrese, diğer okulların toplumsal olarak bir ferî olmaktan uzak düşünülemez. Ve diğer medreselerin sahip olduğu özelliklere sahiptir. Zira bu okulun önde gelen alimleri ve üyeleri Kuzey Afrika'daki Tunus, Cezayir, Fas'tan veya Mısır, Medine-i Münevvere gibi medeniyet merkezlerinden buraya gelmiştir. Bu okul, İslam ile tanıştığı zamandan itibaren bir davet merkezi olmuştur. İslam'a daveti ve ticareti üstlenen önde gelen alimleri vasıtasıyla İslam dini bütün cihana yayılmıştır.

Batı Sudan'da Maliki mezhebinin özelliklerini şu şekilde sıralayacağız:

Birinci olarak bu bölgeye Maliki mezhebinin geldiği günden istikrarlı şekilde yerleşmesine kadar olan dönemde öğretimde, uygulamada, yargılamada, telif hareketlerinde ve fetvada bu ekol tek mezhep olarak kalmıştır. Hatta bölgenin Şiileştirilme çabalarına rağmen ki, buna İbaziye mezhebini de dahil edebiliriz, bu böyledir.

İkinci olarak, bazı mescitlerde üç farklı müezzin ve bazı mescitlerde aynı müezzin (bu uygulama günümüzde azalmıştır) tarafından üç kez ezan okunur. Günümüzde daha ziyade bütün mescitlerde imam minbere geçip oturduktan sonra üç defa farklı müezzinler tarafından ezan okunur ve Cuma hutbesi tercüme edilmez. Bu konuda "Nebi (s.a.s.) mescide girdiği zaman minbere çıkar ve otururdu. Bundan sonra müezzinler üç ezan okurlardı."⁷⁸ şeklindeki rivayet delil alınmıştır.

Üçüncü olarak Akşam ve Sabah namazını geciktirerek kılmak. Bu bölgenin alışkanlığı sabah namazını İsfar vaktine ve akşamı güneşin batışından sonraya kadar ertelemektir. Bu

⁷⁸ Adevi, *Haşiyetü'l adevi*, Berut:Darul Fikr, 1414, c.1, s. 327-328.

konuda mezhepte meşhur olan görüş, yani ihtiyari vakit⁷⁹, Allame Halil tarafından nakledilmiştir.⁸⁰

Dördüncü olarak her ay beraberce Kuran okuyup hatim etmeleri ve Kadir gecesinde de bunu yapmalarıdır. Bu konuda şu hadise dayanmışlardır: “Herhangi bir topluluk Allah’ın mescitlerinden birinde toplanıp Allah’ın kitabını okuyup ondan ders aldıkları vakit onların üzerine sekinet iner, onları rahmet kaplar ve Allah Teala onları meleklerine anar.”⁸¹

Beşinci olarak, cemaat halinde zikir etmeleridir. Bu konuda Ebu Hureyre’nin (r.a.) Rasulullah’tan (s.a.s.) naklettiği şu hadise dayanırlar:

“Allah Teala’nın yeryüzünde dolaşan melekleri vardır. Bunlar, zikir ehlini araştırırlar.”⁸² Cemaatle zikrin başka sahih ve açık delilleri de bulunmaktadır. Bu mezhebin kendine mahsus zikirleri vardır. Bu zikri nesiller nesillere, büyükler büyüklere aktarmışlardır. Ancak bilinmelidir ki, burada kastettiğimiz Sufi cemaat veya halkaları değildir. Burada maksadımız alimlerin, fakihlerin toplandığı Kuran okuyup ders yapıp öğrenim ve öğretim yaptığı, Allah Teala’yı zikir ettikleri meclislerdir.

Altıncısı, ölmek üzere olan kişinin yanında Yasin suresini okumaktır. Bu, ölmek üzere olan birinin sıkıntısının hafifletilmesini umarak başucunda Yasin suresini okumak için toplanmaktır. Bazıları Yasin suresi bittiği halde canını vermekte zorlanması durumunda surenin yedi kere tekrarlanmasını söylemişlerdir.

Yedinci olarak, farz namazlardan sonra sesli dua yapmak. Maliki mezhebinde her farz namazdan sonra imam ve iki naibi dua eder ve cemaatten biri de “el-fatiha” diye seslenir.

Sekizinci olarak, Ramazan virdidir. Bu vird, teravih namazından sonra imamın her rekatta hangi sureleri, kaç kez okunacağını cemaate bildirdiği bazı namazlardan ibarettir.

Dokuzuncu olarak, bir kimsenin ölümü halinde, definden sonra mezarlıktan dönmeden 11 tane ihlas suresi okumaktır.

⁷⁹ İhtiyarî vakit vaktin namazın eda edilmesi istenen ilk kısmıdır, zarurî vakit ise ancak bir mazeret sebebiyle namazın ertelenebileceği o vakit içindeki son zaman dilimidir (M. Kamil Yaşaroğlu, “Vakit”, *DİA*, XXXXII, 488-491).

⁸⁰ Halil, *Muhtasaru Halil*, s. 27.

⁸¹ Müslim, *Sahih*, Zikir ve’ d-Dua, 38.

⁸² Tirmizi, *Sünen*, Deavat, 148.

Onuncu olarak: Receb ayında özellikle İsrâ ve Miraç gecelerini sabah namazına kadar kuran okuma, dini sohbet, zikir gibi ibadetlerle ihya etmektir. Recep ayında Cuma hutbeleri genelde, Recep ayının ihyasına teşvik edilmesi, insanlara onun faziletinin ve bu aya özgü ibadetlerin hatırlatılması, sadakaların ve Ramazan, Şaban ayıyla birlikte Recep ayında orucun çoğaltılmasıyla ilgilidir. Maliki mezhebi mensupları, bu aylarda çok oruç tutmaktadır. Bazıları, hiç ara vermeksizin üç ay süreklî oruç ibadetini yerine getirmektedir.

Malikiler, Batı Sudan'da Maliki fikhını öğrenmelerindeki çabalarıyla bilinirler. Öğrenme yolları kitapları düzenli bir şekilde ezberlemektir. Ezberlenen kitaplar sırayla şunlardır:

Ahdari kitabı ve şerhi:⁸³ Bu kitap çok kısadır ve ibadet hükümlerini kolaylıkla öğrenebilmeleri için herkesin anlayacağı şekilde hazırlanmıştır. Fakihlere gelince onlar Aşmavi⁸⁴ kitabından metin ve şerh olarak yararlanırlar. Bu, Maliki fıkıh öğreniminde ilim başlangıç kitapları içinde en önemli metinlerdendir.

Bundan sonra metni ve şerhiyle İzziyye⁸⁵ kitabı, daha sonra er-Risale⁸⁶ ve onun es-Semerü'd-Dani isimli şerhi⁸⁷, Muhtasarı Halil isimli eserin metni ve şerhi⁸⁸, Eshelü'l-Mesalik⁸⁹ ve son olarak İmam Malik'in Muvatta eseridir.

3.10. Maliki Ekolü ve Diğer Mezhepler

İslam tarihini okuyan araştıran ve özellikle bu bölgede Malikî mezhebini inceleyen kişiye mezhepler arasındaki fikrî ve fikhî çatışmaların arka planında siyasi güçlerin bulunduğu aşikardır. Siyasi güçler ticaret yoluyla tüccarlarına mezheplerini yaymak için tam bir destek vermektedir. Bu mezhep çatışmasının temelini tarihçiler, Kuzey ve Batı Afrika'da, Hicri 140, Miladi 757 yılında

⁸³ Metnü'l Ahdari isimli eser Maliki mezhebine göre ibadetler hususunda yazılmıştır. Taharet ve namaz bahislerini nazım şeklinde özetler. Üzerine birçok şerh yazılmıştır. Yazarı, Ahdari Maliki diye meşhur Abdurrahman b. Muhammed es-Sağir'dir (ö.983).

⁸⁴ Metnü'l Aşmaviyye ala Mezhebi'l İmam Malik isimli eserdir. Yazarı, Abdulbari b. Ahmed b. Abdulğani b. Atik Ebu'n Neca el-Aşmavi el-Kahiri el-Ezheri el-Maliki'dir. Vefat tarihi tam bilinmemekle birlikte h. 900 yılından önce olduğu tahmin edilmektedir.

⁸⁵ Mukaddimetü'l İzziyye, Allame Fakih Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed el-Mısri eş-Şazeli el-Maliki'ye ait bir eserdir (ö.939). Yine aynı yazara ait Kifayetü't Talip fi Şerhi'r Risale isimli bir eser daha bulunmaktadır.

⁸⁶ Risaletü İbni Zeyd el-Kayravani adlı eserin yazarı, Küçük İmam Malik diye lakaplandırılan Abdullah b. Ebi Zeyd Abdurrahman el-Kayravani'dir (ö.386).

⁸⁷ Muhtasarı'l Allame Halil adlı eserin yazarı Malikilerin meşhurlarından Halil b. İshak el-Cüdi el-Mısri el-Maliki'dir (ö.776).

⁸⁸ Salih Abdussemi' el-Abi el-Ezheri (ö. 1335)'ye ait bu eserin adı, *Es-Semerü'd-Dani Şerhu Risaleti İbni Ebi Zeyd el-Kayravani'dir*.

⁸⁹ Muhammed el-Beşerat'a ait bu eserin tam adı, *Eshelü'l Mesalik ala Mezhebi'l İmam Malik'tir*.

Selcemase bölgesinde ortaya çıkan Harici Beni Midrar devleti ve Hicri 161-296, Miladi 777-907 yıllarında Tahrat bölgesinde ortaya çıkan İbazi-Rüstemiyye devletine bağlarlar.

Meselenin aslına baktığımızda, Batı Sudan'daki ticari faaliyetlerle başladığını görmekteyiz. Yani Ehli sünnet, İbazi ve Şii tüccarların hepsi kendi mezhebinin davetini yapmışlardır. Şöyle ki Batı Sudan'da ticaretle İslami mezheplerin yayılımı tam bir irtibat hâlinindedir. Bu nedenle ulema ve tüccarları İslam daveti hususunda birbirinden ayırmak çok zordur. Zira genellikle tüccar ve dava adamı rolü bir kişide toplanıyordu. Burada faaliyet gösteren tüccarlar farklı mezheplere mensuptular. Bu tüccarlar Batı Sudan halkıyla olan ilişkilerini kendi mezheplerinin yayılması için kullanmıştır. Hicri 3. miladi 9. asırda farklı dini mezhepler vasıtasıyla ve ticari yollarla İslam bu bölgede yayılmıştır.

Daha sonra Şii Fatımî devleti, yaklaşık hicri 296-297 yılında Aglebiler devletine hakim olduktan sonra Tahrat'teki Rüstemiyye ve Selcemase'deki Midrar devletine son verdiler. Sonuç olarak Batı beldelerinin hepsini yönetir hale geldiler. Böylece Batı Sudan'da ticaret yollarını da hakimiyetleri altına aldılar. Onların başarılarından sonra İbaziye ve Sünnî mezhepler Fatımiler'e karşı müttetik oldular.⁹⁰

Maliki mezhebi nihai olarak bölgede hakimiyetini tesis etmeden önce, üçüncü ve dördüncü hicri asırda acı bir tecrübe yaşamıştır. Bu, Sehnun b. Saîd'in Aglebi devleti ve Hanefi fakihleriyle arasında hicrî 3. asırda gerçekleşen halku'l-kuran tartışmasıdır.⁹¹

Bundan sonraki asırda Malikî fakihleri Şii-Fatımi devletiyle sert ve zorlu mücadelenin ardından Tunus'ta hakimiyet kurdular. Şii-Fatimiler burada kendi mezheplerini egemen kılmak istiyorlardı. Fakat genelde Maliki fakihler kendi mezheplerinin mirasını korumada onlara karşı başarılı oldular. Fatımiler mezheplerini yayma konusunda bu beldede aciz kaldılar. Hatta mezheplerini öğretme konusunda bile bu bölgede başarısız oldular.⁹²

Hicri 5. miladi 11. asırda Murabıtlar hakimiyetini sağlamlaştırdı. Hariciler, Şia ve diğer mezheplerin bu hedefe ulaşmada başarısız olmalarından sonra, onlar Mağrip'te birliği sağlamışlardır. İslam davetini desteklemişler ve genel anlamda İslam dininin özel anlamda ise Maliki mezhebinin Mağrip'te halkın vicdanında kök salması ve Batı Sudan'da geniş kitlelere yayılmasında etkili olmuşlardır.⁹³

⁹⁰ Mercan, *Fukahau'l Malikiyye* s. 30-46.

⁹¹ A.g.e, s. 30-46.

⁹² Mercan, *Fukahau'l Malikiyye*, s. 30-46.

⁹³ Mercan, *Fukahau'l Malikiyye*, s. 30-46.

4. Hanbeli Mezhebi

Bu, büyük alim, hafız, muhaddis Ebul Fazl Ahmed bin Hanbel eş-Şeybani el-Bağdâdî'ye nispet edilen bir mezheptir.

4.1. Hanbeli Mezhebinin Batı Sudan'a Giriş Tarihi

Hanbeliler'in Mali ve Batı Sudan'da ortaya çıkışlarından bahsetmeden önce bölgeye hakim olan gerileme ve ilmi donukluk şeklinde tezahür eden dini durumu açıklamak gerekmektedir. Bu gerileme Magrib'in Batı Sudan'a karşı savaşması ve ihtilali, alimlerin çoğunun öldürülmesi, bir kısmının sürülmesi, kalanların ise tedris faaliyetleri için Magrib'e gitmeleri sebebiyle oluşmuştur. Buna ilaveten kitapların yakılması ve birçoğunun götürülmesi de zikredilebilir. Fakihleri ölmesi ve bazılarının sürülmesiyle büyük bir boşluk meydana gelmiş, emniyet yok olmuş, sosyal hayatın düzeni bozulmuş ve ilmi boşluk vesilesiyle İslam'ın yayılması akamete uğramıştır. Güvenlik sorunları ilmi üretkenliği durdurmuştur. Bunun üzerine insanlar fıkıh talimi hususunda dilden dile aktarma metodunu kullanmışlardır. Batı sömürgesi gelerek küçük devletçikleri ve emirlikleri ortadan kaldırırsa dek bu durum böyle devam etmiştir. Ticani tarikatıyla Sufilik neşet etmiş ve avama yayılmıştır. Bu dönemde şirk ve hurafeler yayılarak İslam dini insanlar arasında başka bir şekle bürünmüştür. İlim ortadan kalkmış, Ahdari metnini ve şerhini, İzziyye ve şerhini veya er-Risaleyi ezberleyen, insanların en fakihi konumuna gelmiştir. Öyle ki bunları ezbere bilen dahi her bölgede birkaç kişiden ibaret kalmıştır.⁹⁴

Bu şartların gölgesinde yeniden bir ıslah hareketi doğmuştur. Bu, Selefî Vehhabi hareketi şeklinde, onuncu asrın ortalarında Haremeyn ve Ezher'deki enstitülerde okuyan ilk nesil ilim talebeleri eliyle olmuştur. 1947 yılında bölgeden öğrenciler gruplar halinde üniversitelere ve İslami enstitülere okumak üzere gitmişlerdir. Ayrıca bu, hac vesilesiyle de olmuştur.⁹⁵

4.2. Mali'de Hanbeli Mezhebi:

Mali'de Hanbeli Mezhebinin durumundan bahsetmeden önce önemli bir hususa işaret etmek gerekir. Şöyle ki Maliki Mezhebi Afrika'nın Batı kısmında doğuşundan itibaren bütün

⁹⁴ Bu bilgilere bölge bizzat gezilip ilgililerden bilgi alınarak ulaşılmıştır.

⁹⁵ Bu konularda Şeyhu'd Dave Ebu Bekir Kamara ile Afrika okumaları dergisi, 3. Sayı, 582. sayfa hakkında konuşulmuş ve diğer hususlarda kendisine sorular sorularak bilgi alınmıştır.

merhalelerinde Eşari akidesiyle ilişkiliydi. Bu, Sudanlıların fıkhıta Maliki, usulde ise Eşari oldukları anlamına gelmektedir. Afrika'nın Kuzeyi ve Batı Sudan'ın Batısı için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. İlk Maliki fakihlerde bu durum açıkça görülmektedir.

Bu durum el-Hac Ömer Tali'nin ortaya çıkışından sonra durumun farklı bir hal aldığı miladi 18. asra kadar devam etmiştir.

4.3. Hanbeli Mezhebinin Yayılma Sebepleri

Hanbeli mezhebinin veya Malikilerin değişimiyle Selefi-Vehhabiler'in yayılmasında hac ve umre gibi tabii sebepler etkili olmuştur. Bu mezhebi ilk benimseyenler hac yapmak üzere gidip hac ve umresini eda ettikten sonra ilim tahsil etmek için orda kalan hacılardır. İşte bu sebeple Selefîlik'e bağlı davetçiler Hanbeli-Selefi mezhebinin metodunu temsil eden bayrağı teslim almışlar ve akidelerini yayma hususunda bütün yolları ve araçları kullanmışlardır. Bu yol ve araçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-Mescitler bina etmek ve orada ders halkaları kurup hutbeler irad etmek. Bu faaliyetleri düzenleyenler, Ticani tarikatına mensup Eşari-Malikilerin bidat ehli diye isimlendirdikleri Hanbeli-Vehhabi-Selefilik'tir. Ülkede bulunan mescitlerin yarısından fazlası Suudi Arabistan'ın finanse etmesiyle inşa edilmiştir. Şu an itibariyle mescitlerin yarısı Maliki, yarısı Hanbeli'dir.

2-Tüccarlar: Hanbeli Mezhebinin ülkeye girişine şahitlik eden tarihçilerin belirttiğine göre Hanbeli Mezhebini bölgeye ilk taşıyanlar hacdan dönen tüccarlardır. Bundan sonra onlar, Hanbeli mezhebini bölgede yaymaya başlamışlardır.

3-Arapça ders veren İslami okullar: Ülkede dini tedris, ilim meclislerinde dilden dile nakledilmek suretiyle yapılmaktaydı. Fransız sömürgesine bağlı okulların yanı sıra açılan devlete bağlı resmi okulların İslam diniyle alakaları yoktu. Bu okullar Müslüman halk tarafından rağbet görmedi. Bu gayri resmi medreselerin devam etmesini sağladı. Öyle ki artık Fransız sömürgesinin resmi okulların devamına dair umudu kalmadı. Böylece tasavvuf menhecli ilk İslami okulun açılmasına destek verdiler.

1970'lere kadar her bölgede sadece bir okul bulunmaktaydı ve tamamı Maliki mezhebine göre ders vermekteydi. Sonrasında Maliki mezhebine göre ders veren özel İslami

okullar açılmaya başladı. Ancak bu okulların sayısı oldukça az kalmıştır. Zira günümüzde Hanbelî mezhebine ait okulların sayısı, % 85-90 civarındadır.

Daha sonra, Haremeyn'deki enstitü ve üniversitelerden mezun olan ilk nesil, Mali'ye Hanbeli Mezhebinin asıl taşıyıcıları oldular. Şöyle ki, bunlar özel medreseler açarak ders programını Hanbeli mezhebine göre belirlediler. Suudi Arabistan okullarındaki programın aynısını uyguladılar.

4-Suud Hükümeti: Suud hükümeti Selefî metodun ve Hanbeli mezhebinin yayılması için Vakıflar, Davet ve İrşat Bakanlığı vasıtasıyla sınırsız maddi destekte bulunmuştur. 1990'lı yıllarda mescit inşaatlarını denetleyen Mescitler İdaresi Bürosu'nun açılması bunun en önemli örneklerindedir. Bu büronun çalışmaları 11 Eylül saldırısından sonra 2001 yılında azalmıştır. İslam Platformu Teşkilatı, gençlik çalışmalarının idare merkezi Cidde'de bulunan Uluslararası Müslüman Gençler Çalıştayı, Suudlu yardımsever vatandaşlar, İslam'a ve Müslümanlara hizmet için mescitler ve medreseler inşa etmek üzere ellerinden gelen yardımı esirgememişlerdir. Bununla birlikte, mezkur desteklerden Suud mezunları dışında kimse faydalanamamıştır.

5-Hanbeli Mezhebine mensup Selefî davetçilerin çalışmaları: Master, doktora çalışmaları, yerel basın organları kurma, genel konferans ve seminerler düzenleme gibi faaliyetler buna örnek olarak zikredilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

Mali’de Maliki ve Hanbeli Mezhebi Arasındaki Tartışmalı Konular

1. Telfik

Bu mevzuda birçok mesele bulunmaktadır.

Birinci Mesele: Telfik’in lügat ve ıstılah açısından tarifi.

İkinci Mesele: Telfik’in mahalli.

Üçüncü Mesele: Telfik’in çeşitleri.

Dördüncü Mesele: Telfik’in hükmü.

1.1. Telfik’in ıstılahi tarifi:

Usulcüler Telfik⁹⁶ için birçok tarif zikretmektedirler. Bu tarifler farklı cümlelerden oluşsalar da anlam olarak aynıdırlar.

Bazı usulcüler şöyle tarif etmişlerdir: “Müçtehidin söylemediği bir keyfiyetle bir hükmü yerine getirmektir. Şöyle ki telfik yapan kişi iki veya daha fazla farklı görüşleri bir konuda birleştirir. Neticesinden hiçbir müçtehidin söylemediği bileşik bir hüküm doğar.”⁹⁷

Bazıları ise şu şekilde tarif etmişlerdir: “Mukallidin bir meselede birden fazla müçtehidin mezhebiyle aynı anda amel etmesidir. Öyle ki bu amel edişin neticesinde

⁹⁶ Muhammed el-Bani el-Hüseyni, *Umdetü't Tahkik fi't Taklid ve't Telfik*, s. 183, Abdullah b. Ömer eş-Şankiti, *et-Taklid fi'ş Şeriati'l İslamiyye*, s. 154. Dimşık 1933.

⁹⁷ Muhammed el-Bani el-Hüseyni, *Umdetü't Tahkik fi't Taklid ve't Telfik*, s. 183.

görüşlerini telfik ettiği müçtehitlerin hiçbirinin söylemediği (veya kabul etmediği) bir suret ortaya çıkar.”⁹⁸

Dikkate değer olan söylem şudur ki fıkıh hususunda telfik mütekaddim alimler nezdinde söz konusu değildi. Bu sebeple o dönemde telfikin hükümleri belirlenmiş değildi. Aynı şekilde dört imam ve ashabı eserlerinde ve mezheplerini oluşturan ana kitaplarında telfik konusuna yer vermemişlerdir. Bu, sonraki dönem alimlerinin ortaya attıkları ve üzerinde konuştukları bir meseledir.⁹⁹

Ben bu konuda şöyle derim; telfikin ilk dönem alimler nezdinde söz konusu edilmemesi “leffeka” maddesinin onlar nezdinde hiç bilinmediği ve fıkıhlarının muhtevasında ameli olarak hiçbir şekilde ona işaret etmedikleri anlamı taşımaz. Bilakis telfik onlar tarafından bilinen bir şeydi ve bazı eserlerinde buna işaret etmişlerdir.¹⁰⁰ Fakat “hiçbir müçtehidin söylemediği bir keyfiyetle yerine getirme” şeklinde yapılan ıstılahi tarif, sadece sonraki dönem alimleri nezdinde söz konusu edilmiştir.

Telfik konusunda teorik anlamda ve usuli bir bakış açısıyla söz söyleyen ilk kişi İmam Şihabuddin Ebu'l Abbas Ahmed b. İdris b. Abdurrahman es-Sanhaci el-Mısri el-Karafi el-Maliki'dir.¹⁰¹ Karafi telfik konusuna “Nefaisü'l-Usul fi Şerhi'l-Mahsul”¹⁰² isimli eserinde bir mezhepten başka bir mezhebe geçme meselesini işlerken değinmektedir.

Fakihler telfik için birçok örnek zikretmişlerdir.

1-Ovalamaksızın abdest alan kişinin abdesti Şafii mezhebine göre sahihtir. Sonrasında şehvetsiz bir şekilde kadına dokunur! Bu ise Maliki mezhebine göre abdesti bozmaz. Sonra bu abdestle namaz kılar! Her iki mezhebi aynı anda taklid ederek iki farklı görüşü birleştiren bu mukallidin abdesti her iki mezhebe göre de sahih değildir. Ovalamaksızın olduğu için Maliki mezhebine göre abdesti olmamıştır. Kadına dokunduğu için ise Şafii mezhebine göre abdesti bozulmuştur.¹⁰³

⁹⁸ Abdullah b. Ömer eş-Şankiti, *et-Taklid fi Şerhati'l İslamiyye*, s. 154. Cidda Camiat malik abdel*aziz 1993

⁹⁹ Muhammed el-Bani el-Hüseyni, *Umdetü't Tahkik*, s. 187.

¹⁰⁰ Şeyh Abdulfettah ed-Dehmisi “Hükmü't Taklid ve't Telfik inde'l Usuliyin” isimli kıymetli eserinin 148-150 sayfalarında dört mezhep fakihlerinin “telfik” kavramını telaffuz ettiklerine dair örnekler sunmaktadır. 1974

¹⁰¹ ed-Dehmisi, *Hükmü't Taklid ve't Telfik inde'l Usuliyin*, s.151.

¹⁰² Karafi, *Nefaisü'l Usul*, c. 9 s. 3964. Makta Nazar Mustafa 1416 h.

¹⁰³ Emir Bedşah, *Teyşiru't Tahrir*, c. 4, s. 254; Şankiti, *et-Taklid fi Şerhati'l İslamiyye*, s. 154. Darul-kutub İlmiye 1403 h.

2-Kişi abdest alır. Sonra kadına dokunur ve kendisinden herhangi bir vesileyle kan çıkar. Bu abdestle, kadına dokunmasının abdesti bozmaması açısından Ebu Hanife'yi taklit ederek namaz kılar. Aynı şekilde bedenden kan çıkmasının abdesti bozmaması açısından da İmam Şafii'yi taklit ederek namaz kılar. Telfiki doğru bulmayanlara göre namaz bu abdestle her iki mezhebe göre de sahih değildir. Zira kadına dokunması hasebiyle İmam Şafii'ye göre, bedeninden kan çıkması hasebiyle de Ebu Hanife'ye göre abdesti olmamıştır.¹⁰⁴

1.2. Telfik'in Mahalli:

Telfikin konusunun ve mahallinin kendisinde ihtilaf edilebilen zanni meseleler olmasında şüphe yoktur. Kati ve dinde bilinmesi zaruri olan hususlara gelince bu tür konular telfikin mahalli değildir.

Telfik için verimli bir alan olan fiki meseleler üç çeşittir.¹⁰⁵

Birinci Tür: Mükelleflerin durumlarının farklılığı sebebiyle değişebilmekle birlikte şeriatta kolaylık ve müsamaha üzerine bina edilmiş olan meselelerdir. Aslı ve illeti Allah'ın emrine imtisal, zorluk olmaksızın ona boyun eğme olan mahza ibadetler böyledir. Bu tür ibadetlerde aşırıya gitmemek gerekir. Çünkü zarar görmeye götürür. Mali ibadetler böyle değildir. Mali ibadetlerde ihtiyat gereği titiz davranmak gerekir. Zira fakirlerin haklarının zayi olması endişesi bulunmaktadır. Çünkü kulların hakları hususunda asıl olan cedel ve hak talep etmedir. Ama mahza Allah'ın hukuku olan konularda asıl olan müsamahadır.

İkinci Tür: Vera ve ihtiyata bina edilmiş olan meselelerdir. Dayanağı ihtiyat ve imkan ölçüsünde vera'ya tutunmak olan mahzurat böyledir. Çünkü Şariin nehyedilenlere itinası, emredilenlere itinasından daha vurguludur.

Üçüncü Tür: Aslı ve illeti kulların maslahatı ve saadeti olan meseleler. Muamelat, genel hadler ve malların edası böyledir. En doğrusunu Allah bilir.

¹⁰⁴ Muhibiddin Abdüşşekur, *Fevatihu'r Rahamut Şerhu Müsellemi's Sübut*, c. 2, s. 407. Huseniye Mısır 1326 h.

¹⁰⁵ Muhammed el-Bani el-Hüseyni, *Umdetü't Tahkik*, s. 233-234; Dehmisi, *Hukmü't Taklid ve't Telfik*, s. 156.

1.3. Telfikin Çeşitleri:

Meselede tartışma mahalli telfik çeşitlerini bilmekle tanımlanabilir ve hilafın şiddeti icmali olarak hafifletilebilir.

Alimler telfikin çeşitlerini zikretme hususunda farklı metotlar kullanmışlardır.¹⁰⁶ Bunlardan en kolayı telfikin iki kısma ayrılmasıdır.

1-Küllü hükümlerin, cüziyatına bakmaksızın amel, marifet ve itminan için tercihe en şayan olanını seçmek maksadıyla vaki olan telfiktir. Eğer bu cihet üzere vaki olursa bu şekilde kayıtsız veya şartsız amel edilebileceğini söyleyenler olmuştur.

2-Sonradan ortaya çıkan yeni muayyen bir mesele hususunda kendisiyle amel edebilmek için hükümlerin seçilmesi amacıyla vaki olan telfiktir. Alimlerin ihtilaf ettikleri bu kısımır.

Buna cevaz verenler şöyle söylemişlerdir. Telfikin gerçekleşebilmesi için sonradan ortaya çıkan herhangi bir mesele hususunda iki farklı görüşle amel etmenin o tek olayda birleşmesi gerekir. Abdestin alınışı ve abdesti bozan hususlarda hükümlerin bir kısmında bazı fakihlere diğer kısmında ise başka fakihlere tabi olmak ve bu abdestle namaz kılmak böyledir.

Ya da meselede görüşlerden birini almakla birlikte diğer görüşün eserinin de hüküm üzerinde baki kalması gerekir. Baliğa bir bayana dünürlüğe gidildiğinde Hanefi mezhebine göre bayanın kendisini evlendirebilmesi, sonra eşinin onu Hanefi mezhebine göre bain talak lafızlarından birisiyle boşaması, fakat kocanın bu lafzı rici talak kabilinden olması hususunda Şafii'yi taklit ederek eşine dönmesi böyledir.

İki görüşün her birisiyle aynı anda amel edilmeyip birinin eseri kalmayacak şekilde peş peşe amel edilmesine gelince bu telfik değildir. Amel edilen görüşten rücu ederek diğer görüşle amel etmektir.

Karısını bir lafızla üç kere boşayan birisine müftünün o kadının beynunet-ü kübra ile boş olduğuna dair fetva vermesi ve bunun üzerine o adamın eşini ayırması, sonra birincisinde

¹⁰⁶ Bkz. Şeyh Muhammed el-Bani, Umdetü't Tahkik, s. 224 ve sonrasında telfik için zikrettiği çeşitlere bakınız. Aynı zamanda bkz. Şeyh Muhammed Sellam Medkur, Usulü Fıkıh, Darul-Kadri 1997, s. 352.

olduğu gibi diğer karısını da tek lafızla üç kere boşaması, başka bir müftünün ise buna rici talak olarak fetva vermesi ve bunun üzerine adamın karısına dönerek onu tutması böyledir.

Burada da iki farklı görüşle amel edilmiştir. Fakat iki farklı olaydadır. Her ikisinde de tek söz söylemiş olmasına rağmen meselenin birden fazla olması sebebiyle bu telfik sayılmaz. Bununla birlikte ikinci eşi helal olurken birinci eşi artık mahrem olmuştur.¹⁰⁷

1.4. Telfikin Hükümü:

Telfikin hükümü hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda üç farklı görüş bulunmaktadır.¹⁰⁸

Birincisi: Telfik caiz değildir. Bu cumhurun görüşüdür.¹⁰⁹

Cumhur bu konuda şu delilleri öne sürmüştür.

1-Telfik Nebi (s.a.v) zamanında bilinen bir şey değildir ki onlar nezdindeki hükümü belirlenebilsin. Bilakis telfik sonraki dönem alimlerinin ileri sürdükleri ve bahis konusu ettikleri bir meseledir.¹¹⁰

Bu delile şu şekilde cevap verilmiştir: Vahiy zamanında bilinmeyip daha sonradan ortaya çıkan ve hakkında haram olduğuna dair sarih bir delil bulunmayan bir konuda asıl olan haram kılacak bir illet gelene kadar onun helal olmasıdır.

2-Telfik, üçüncü bir görüş ihdas etmektir. Çünkü mukallid ibadet hususunda müçtehitlerin söylemediği bir keyfiyetle amel etmiştir. Bu ise üçüncü bir görüş ihdas etmektir. Usulcülerin kabul ettiği bir kaideye göre üçüncü bir görüş ihdas etmek caiz değildir.¹¹¹

¹⁰⁷ Muhammed Sellam Medkur, *Usulü Fıkıh*, s.352; ed-Dehmisi, *Hükümü't Taklid ve't Telfik*, s.157-158. Darul-Kıtab elhadis 1996 .

¹⁰⁸ Şankiti, *et-Taklid fi'ş Şeriati'l İslamiyye*, s.155; ed-Dehmisi, *Hükümü't Taklid ve't Telfik*, s.161 ve sonrası.

¹⁰⁹ Karafi, *Nefaisü'l Usul*, c. 9, s. 4148; Muhammed el-Bani el-Hüseyni, *Umdetü't Tahkik*, s. 183 ve sonrası.

¹¹⁰ Muhammed el-Bani el-Hüseyni, *Umdetü't Tahkik*, s.187, ed-Dehmisi, *Hükümü't Taklit ve't Telfik*, s. 162.

¹¹¹ Şankiti, *et-Taklid fi'ş Şeriati'l İslamiyye*, s. 156.

Bu delile ise şu şekilde cevap verilmiştir. Bu kaide üçüncü görüş bir meselede üzerine icma edilmiş bir durumu ortadan kaldırması durumunda geçerlidir. Böyle bir konumda değilse bu kaide telifke mani değildir.

İkincisi: Telifik mutlak olarak caizdir. Bu, sonraki dönem Hanefi âlimlerden bir guruba ve bazı Malikilere ait bir görüştür.¹¹²

Onlar, bu konuda şu delilleri zikretmektedirler.

1-Telifik Nebi (s.a.v) zamanında bilinen bir şey değildi. Bu sebeple helal veya haram olduğuna dair bir hükmü bilinmemektedir. O halde haram olduğuna dair bir delil yoktur. Böyle olunca asıl olan caiz olmasıdır.¹¹³

2-Telifik imkansız olursa bundan mukallidin bütün tasarrufları hususunda tek bir müçtehidin fetvasıyla amel etmesinin gerekliliği lazım gelir. Bu ise imkansızdır, şeran caiz değildir.¹¹⁴

Üçüncüsü: Avamı, taklit ettiği şeyden rücu etmeye götüren telifik caiz değildir.¹¹⁵

Bu görüşe şöyle cevap verilmiştir. Bir mezhepten diğer mezhebe geçme hususunda şeran bir engel bulunmamaktadır. Avamın fiilen taklit ettiğinden rücu etmesinde de bir beis yoktur.¹¹⁶

Tercih: Kanaatimizce telifik eğer hakimin hükmünün kalkmasına götürüyorsa sahih değildir. Çünkü hakimin hükmü içtihadî meselelerde hilafı kaldırır. Böylece verilmiş olan hüküm kendisi sebebiyle üzerine hüküm verilmiş olana ilzam edilir. Bu durumda başka bir müçtehidî taklit etmek yoktur. Zira bu taklitle verilmiş olan hükmün dışına çıkar veya onu etkisiz kılar.

¹¹² İbn Abidin, Haşiye, c.2, s.508, Dehmisi, Hükmü't Taklid ve't Telifik, s. 166.

¹¹³ Şankiti, et-Taklid fi'ş Şeritati'l İslamiyye, s. 155.

¹¹⁴ Muhammed el-Masumi el-Hacendi, *Hel li'l-Müslimi Mültezimun bi't-Tibai Mezhebin Muayyen*, s. 42 ve sonrası; Şankiti, Et-Taklid fi'ş Şeritati'l İslamiyye, s. 155. Dar b Kayyim 2012 .

¹¹⁵ Zuhayli, El-Vesit fi Usuli'l Fıkhî'l İslami, s. 695. Dimaşk 2006

¹¹⁶ Şankiti, et-Taklid fi'ş Şeritati'l İslamiyye, s. 158.

Buna göre herhangi bir devletin hakimi ihtilafli bir meselede bir hükme varsa, herhangi bir görüşü veya mezhebe bağlılığa karar verse, bu durumda kimse için o meselede telifik yapması caiz değildir. Çünkü hakimin hükmü hilafı kaldırmaktadır.¹¹⁷

Eğer böyle olmazsa ve telifik şeran helali haram; haramı da helal kılmaya götürmüyorsa bu durumda telifik için bir mani yoktur.¹¹⁸ Çünkü telifik şeri hükümler hususunda ümmete kolaylık sunar. Kolaylık maksadını gerçekleştiren her şey şeriattandır.¹¹⁹ Buna göre insanları herhangi bir gerekçe ile telifikten alıkoymak caiz değildir.

2. Temezhüb (Mezhebe Bağlılık)

Bu konuda dört mesele bulunmaktadır.

Birinci Mesele: Lügat ve İstilah Açısından Temezhüb

İkinci Mesele: Temezhübün Kısımları

Üçüncü Mesele: Temezhübün Doğuşu

Dördüncü Mesele: Temezhübün Hükümü

2.1. İstilahi Olarak Temezhüb

Daha önce de zikrettiğimiz gibi “et-temezhüb” kelimesi lafzen ve manen “mezheb” kelimesiyle irtibatlıdır. Bundan dolayı temezhübün ıstilahı anlamına geçmeden önce mezhebin ıstilahı anlamını zikretmek gerekir.

Mezhep hakkında birçok farklı ıstilahi tarifler yapılmıştır.¹²⁰ Kanaatimizce bu tarifler arasında teorik açıdan en isabetli ve görüş olarak en tercihe şayan olanı şudur: İmamlardan birinin şeri icthadi meseleler hakkında vefat etmeden önceki son görüşleridir. Daha sonra görüşleri mecrasında gidilmiş, üzerinde yürüdüğü istinbat kaidelerine, görüşlerinden tahriç edilenlere veya usulüne tabi olunmuştur.

¹¹⁷ eş-Şankıti, Et-Taklid fi’ş Şeriatı’l İslamiyye, s.158.

¹¹⁸ ed-Dehmisi, Hukmü’t Taklid ve’t Telifik, s.173.

¹¹⁹ A.g.e, s.161.

¹²⁰ Daha fazla malumat için bakz. Halid b. Müsaid b. Muhammed er-Ruveyti’, et-Temezhüb –Diraseten, Nazariyeten, Nakdiyyeten, c.1, s.66-72.

Bu tarifte mezhebin hakikatini belirleyen kayıtlar bulunmaktadır.

1-Kendisinden rücu edilmiş olan görüşler hakikaten mezhep diye isimlendirilmez. Çünkü neshedilen tıpkı aslen hiç olmayan gibidir.

2-Mezhep sadece zanni-içtihadi meseleler hususunda olur. Kati konularda olmaz. Mesela namaz hakkında İmam Malik'in mezhebine göre vaciptir, denemez. Çünkü namazın vacip oluşu hem sübutu hem de delaleti kati olan delillerle sabittir.

3-İmamın görüşü veya usulü üzere sahih yolla tahriç edilenler mezheptir.

Bundan sonra temezhübün ıstılahi tarifini ele alabiliriz.

Mütekaddim usulcüler ve fakihler temezhübe dair herhangi bir tarif yapmamışlardır. Yapılan tarifler müteahhir dönem alimlerine aittir.¹²¹ Birçok tarifi yapılmasına rağmen tercih edileni şu iki tariftir.

Birincisi Dr. Cibril Meyğa'nın tarifidir: "Bir alimin herhangi bir müçtehidin mezhebin kendisine mezhep edinmesi, usul ve fūruda diğer müçtehitlerin mezheplerine değil; sadece ona tabi olması ve intisap etmesidir."¹²²

Bu, her ne kadar tarifler arasında en tercih edileni olsa da, tanımın usulü mezhebin sınırlarına dahil etmiş olması gözden kaçmamaktadır. Burada usulden maksat usulü fıkıh ve fıkıh kaideleridir. Usulü'd-din ve akide anlamında usule gelince delilleri sübut veya delalet bakımından ya da her ikisi açısından zanni olan yahut hakkında aslen nakli bir delil varit olmamış olan içtihada dayalı bazı meseleler dışında temezhüb söz konusu değildir. Akidevi meseleler anlamındaki usulün geneli temezhübe uygun değildir. Çünkü çoğunluğu katiyattandır.

İkinci tarif Dr. Halid er-Ruveyti'ye aittir: "Avamdan olmayan birinin muayyen bir müçtehide usulde ve fūruda veya ikisinden birinde iltizam etmesidir. Ya da müçtehidin ona nispet edilmesidir."¹²³

¹²¹ er-Ruveyti', et-Temezüh, c.1, s.73,74. Darut-Tadmuriya 1434

¹²² Cibril Meyğa, Dirase Tahliliyye ve Müessile li Tahrici'l Fūru' ale'l Usul, Mekke: Camiat Ummul-Kura, 2001, s.734.

¹²³ er-Ruveyti', et-Temezüh, c.1, s.87

Bu, tarifler arasında en sahih ve en az eleştiriye tabi tutulmuş olanıdır. Ancak bir önceki tarif için getirilen bazı eleştiriler, bu tarif için de geçerlidir.

Şurası aşikârdır ki usul âlimlerinin de belirttiği gibi avamın mezhebi yoktur. Avamın mezhebi ona fetva veren müftünün mezhebidir. Dolayısıyla temezhüb müçtehitlerin görüşleri arasında tercih ve temyiz yapabilen ilim ehli içindir. En doğrusunu Allah bilir.

2.2. Temezhübün Kısımları:

Temezhüb farklı açılardan belli kısımlara ayrılır.¹²⁴ O, mahalli itibariyle üç kısma ayrılır:

Birinci Kısım: Usulde temezhüb. Burada usulden maksat usulü fıkıh ve istinbat kaideleridir.

İkinci Kısım: Füruda temezhüb.

Üçüncü Kısım: Usul ve füruda temezhüb.

Temezhüb, mezhebe iltizam derecesi itibariyle iki kısma ayrılır.

Birinci Kısım: Meselelerin tamamında veya genelinde temezhüb. Alimlerin çoğunun durumu budur.

İkinci Kısım: Birçok meselede veya bazılarında temezhüb. Bu ise bazı meselelerde içtihat derecesine ulaşmış olan bir kısım alimlerin halidir.

Temezhüb, sıfatı itibariyle iki kısma ayrılır:

Birinci Kısım: Hakiki temezhüb. Bu bir mezhebe hem usulde hem de füruda iltizam etmektir.

İkinci Kısım: İsimsel temezhüb. Bu temezhüb muayyen bir mezhebe nispet edilen mutlak bir müçtehit içindir. Bu nispet görüşlerine ve tercihlerine tesir etmemektedir. Bu hakiki anlamda değil sadece isimsel olarak temezhüb ehlidir.

Temezhüb, sahibinin delili bilmesi itibariyle iki kısımdır.

¹²⁴ A.g.e, c.2, s.606-615.

Birinci Kısım: Delili bilmekle birlikte temezhüb.

İkinci Kısım: Delili bilmeksizin temezhüb. Bu, mukallitlerin genelinin durumudur.

2.3. Temezühün Doğuşu

Mezheplerin doğuşuna dair konuşma, zımında değişik konuları konuşmayı da içermektedir. Bu tezde ilgili bütün hususlara temas etmek mümkün değildir.¹²⁵ Bununla birlikte özet olarak şunlara temas etmek istiyoruz.

Nebi (s.a.v) hem komutan, hem hakim hem de müftü idi. Yaşadığı dönemde bütün konularda sahabenin mercii olmuştur. Onların sorularını cevaplamış, onlara fetvalar vermiş, dini konulara hükümleri açıklamıştır. Rabbine kavuştuğu zaman ise insanlara öğretme ve bütün işlerinde onlara fetva verme görevini sahabenin alimleri devralmıştır. Sahabe kendi zamanlarında ortaya çıkmış olan yeni olaylar, meseleler ve hükümler hususunda içtihat yolunu tutmuşlardır. Avam bilgiyi ve fetvayı sahabenin alimlerinden almış ve onların içtihatlarına tabi olmuşlardır. Sahabe değişik ülkelere dağılmıştır. Gittikleri beldelede insanların eğitimini, dini ve dünyevi hususlarda ihtiyaçları olan fetvaları verme görevini üstlenmişlerdir. Peygamberin bütün hadislerini duyan ve ilmin tamamını ondan almış olan bir sahabenin var olmadığı bilinen gerçektir. Sahabe ortaya çıkan yeni bir mesele için kitap ve sünnetten delil bulamazsa içtihat ederdi. Tabiinin her birisi buldukları bölgelerde fıkıh ilmini sahabeden almıştır. Onlar, çoğu kere sahabenin fetvasının dışına çıkmazlardı. Medine ehli genelde Abdullah b. Ömer'in, Kufe ehli çoğu kere Abdullah b. Mesud'un, Mekke ehli ise Abdullah b. Abbas'ın fetvalarını alırdı.

Sonra insanlar fetvalarını sahabenin öğrenciliğini yapmış olan tabiinden aldılar. Nihayet tabiinden her bir alimin kendi başına bir mezhebi oluştu ve her bölgede bir imam ortaya çıktı. Tabiinden sonra tebei tabiin geldi. Onlar da tabiinin takip ettiği metot üzere yürüdüler. Her birisi kendi bölgelerindeki tabiinden ilim tahsil ettiler. Böylece kendilerinden sonra fıkhi mezheplerin oluştuğu müçtehit alimler ortaya çıktı. Bu dönemde usulü fıkıh sistematik olarak tedvin edilmiş değildi. Bununla birlikte sahabenin ve tabiinin müçtehitlerinin zihninde hükümlerde takip ettikleri bir metot vardı. İctihatlarını ona göre yapıyorlardı. Ancak bu kurallar sistematik şeklide bir araya toplanmamıştı. Herhangi bir meselede sahabenin ve

¹²⁵ Daha fazla malumat için bkz. ed-Dihlevi, Hüccetullahi'l Baliğa, c.1, s.468; ed-Dihlevi, el-İnsaf fi Beyani Sebebi'l Hilaf, s. 28, Muhammed el-Hacuri, ef-Fikru's Sami fi Tarihi'l Fıkhi'l İslami, c.1, s.169, er-Ruveyti', et-Temezüh, c.2, s.619 ve sonrası.

tabiinin görüşleri ihtilaf ederse tebei tabiinden her birisi kendi yöresinin müçtehidinin fetvasını tercih ederdi.

Dikkat etmek gerekir ki, temezhüb fikhi mezhepler doğmadan önce son dönemlerdeki ıstılahi haliyle bilinmemekteydi.¹²⁶ Müçtehitlerden herhangi birine bizzat nispet edilen bir mezhep de yoktu. Mezhebin ilk tuğlalarının tebei tabiin döneminde konulduğunu söylemek mümkündür. Menbaı ise sahabe ve tabiin görüşleriydi. Böylece iki meşhur ekol ortaya çıkmıştır.¹²⁷ Birincisi, hadis ekolü; ikincisi, rey ekolüdür.

Ekollerin bu isimle ayrılmaları keskin değildir. Yani hadis ekolünün hiçbir şekilde rey ile ilgilenmediği; rey ehlinin de hadisten payelerinin olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Hadis ekolü mensupları birçok reye dayanarak görüş belirlemişlerdir. Istıslah, istihsan, örf ve seddi zeraı gibi reyin dayanakları olarak kabul edilen deliller bunlara örnek olarak verilebilir.

Hicri 200. yıldan sonra alimlerde müçtehitlerin bizzat kendilerine ittiba yollu bir temezhüb eğilimi başladı. Bir müçtehidin mezhebine dayanmayan alimlerin sayısı nadir oldu. Bu zaman için temezhüb vacip gibi bir hale gelmiştir.¹²⁸

Hakikatte fikhi mezhepler tebei tabiin döneminde mevcut iki ekolden sonra doğmuşlardır. Bu iki ekol hadis ve rey ekolleridir. Daha sonra bu iki ekolü bünyesinde cem eden üçüncü bir ekol oluşmuştur.

Hadis ekolünün merkezi Hicaz, özellikle de Medine-i Münevvere idi. Bu ekolün fikhi birçok sahabeye racidir. Bunlardan en meşhur olanları İbni Ömer, İbni Abbas, Aişe, Zeyd b. Sabit'tir.¹²⁹

Bu ekol içerisinde tabiinden ve tebei tabiinden birçok fakih yetişmiştir. Said b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Muhammed b. Şihab ez-Zühri gibi fakihler bunlardandır. Hadis ekolünün elinde önemli bir sünnet malzemesi bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu ekol ehli çok fazla reye müracaat etmek zorunda kalmamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu durum onların bazı hususlarda reye dayanmadıkları anlamını taşımaz. Bilakis bazı nasları selim reye

¹²⁶ ed-Dihlevi, Hüccetullahi'l Baliğa, c.2, s.443, ed-Dihlevi, el-İnsaf, s.9. Darul-ceyl 2005.

¹²⁷ el-Hacuri, El-Fikru's Sami, c.2, s.314. Fi tarih elikıh el İslami. İdaratu-Maarif. Maroc 1340 h.

¹²⁸ İbn Hazm, el-İhkam fi Usuli'l Ahkam, c.6, s.146; ed-Dihlevi, el-İnsaf fi Beyani Sebebi'l Hilaf, s.29; Halid er-Ruveyti', et-Temezüh, c.2, s.631.

¹²⁹ İsmail Meyğa, Er-Ra'yü ve Eseruhu fi Medreseti'l Medine, Camiatü Malik Suud, 1983, s. 153.

sunmaktaydılar. Kullandıkları aklî metotlar arasında maslahat, istihsan, adet ve örf zikredilebilir.

Hadis ekolünden büyük imamlar çıkmıştır. Onlardan meşhur olan bazıları şunlardır:

İmam Malik b. Enes, rey ekolünden etkilenmiş olmasıyla birlikte İmam Muhammed b. İdris eş-Şafii, İmam Ahmed b. Hanbel ve zahir ehli imamlar.

Rey ekolüne gelince merkezi Irak'tır. Özellikle Kufe denilebilir. Bu ekol alim sahabelerden birçoğunun ilmini tevarüs etmiştir. Bunların başında Ömer b. El-Hattab, Abdullah b. Mesud, Ali b. Ebi Talip gelmektedir. İlimleri, fetvaları ve hükümleri şeklinde sonraki nesillere intikal etmiştir.¹³⁰

Bu ekole mensup tabinden ve tebei tabiinden birçok fakih meşhur olmuştur. Alkame b. Kays, Esved b. Yezid, İbrahim en-Nehai ve diğerleri bunlara örnek olarak zikredilebilir.¹³¹

Rey ekolü mensupları yeterli derecede sünneti nebeviyeyi elde edemedikleri için görüşlerinde ve fetvalarında reye ve kıyasa daha sık başvurmak zorunda kalmışlardır.

Daha sonraki dönemde Hicaz ehlinin imamı olarak İmam Malik, Irak ehlinin imamı olarak ise İmam Ebu Hanife kabul edilmektedir.

Dört mezhebin doğuşuna götüren sebepleri dört olarak zikretmek mümkündür.¹³²

Birincisi: Müçtehitlerin takip ettikleri usul ve metodun farklılığı.

İkincisi: Müçtehitlerin füruda ihtilafları.

Üçüncüsü: Öğrencilerin şeyhlerine tabi olmaları ve onları taklit etmeleri.

Dördüncüsü: İmamların bazı talebelerinin himmetlerinin zayıflığı.

Allah dört fikhi mezhebin bekasını takdir etmiştir. Müslümanların yaşadığı bölgelerde her bölge ehli bunlardan birinin mezhebine bağlanmıştır.

Bunlar:

¹³⁰ Muhammed Ebu Zehra, Tarihu'l Mezahibi'l İslamiyye, Fas, 2009, s.262.

¹³¹ ed-Dihlevi, Hüccetullahi'l Baliğa, c.1, s.44.

¹³² er-Ruveyti', Et-Temezhüb, c.2, s.646-648.

1-Hanefi Mezhebi

2-Maliki Mezhebi

3-Şafii Mezhebi

4-Hanbeli Mezhebi'dir.

2.4. Temezhübün Hükümü

Temezhübün hükümü hakkında konuşmak bazı tafsilata girmeyi gerektirmektedir. Kanaatimizce araştırmamızın buna ihtiyacı yoktur. Fakat bizi ilgilendiren tarafı dört fikhi mezhepten birine tabi olmaktır. Özet olarak şöyle söylenebilir:

Mesele, nihayetinde dört fikhi mezhepten birine bağlanmanın cevazına ulaşmıştır. Dört fikhi mezhebi ilga etme çağrısı ve söylemi ise itibar görmemiştir. Bilakis dört fikhi mezhepten birine bağlı olmanın caizliği cumhur ulemanın görüşü olmuştur.¹³³

Fikhi mezhepler ibadetleri ve muamelatı Müslüman toplum için düzenlemişlerdir. Bu mezheplerden hiçbirine tutunmamak dinin nizamından ayrılmaya benzer.

Şam alimi Muhammed Said Ramazan el-Buti “Mezhepsizlik İslam Şeriatını Tehdit Eden Bir Bidattir” diye isimlendirdiği bir kitap telif ederek konunun önemiyetini fevkalade güzel ifade etmiştir.¹³⁴

Temezhübün itibar edilmeyen yönü, imamın kitap ve sünnete uymayan görüşleri de dahil olmak üzere bütün dini meselelerde sadece ona tabi olunmasıdır. Alimlerden temezhübü reddedenler bu anlamı taşıyanı kast etmişlerdir. İbni Hazm ez-Zahiri, İbni Abdilberr el-Maliki, İbni Teymiyye el-Hanbeli ve talebesi İbnü'l Kayyim ed-Dımeşki el-Hanbeli, İbni Ebi'l İzz el-Hanefi ve benzeri alimler bu konuda örnek olarak zikredilebilir.¹³⁵ Fakat temezhüb aslı itibariyle şeran caiz görülmektedir.¹³⁶

¹³³ Ruveyti', et-Temezhüb, c. 2, s. 781.

¹³⁴ Kitap yaklaşık 141 sayfadır. Muhammed el-Masumi'nin mezhepsizliğe çağrı olarak kaleme aldığı “Hediyetü's Sultan ila Müslimi Biladi'l Yaban” adlı risalesine cevap vermektedir.

¹³⁵ er-Ruveyti' temezhübü reddeden alimlerin görüşlerini “et-Temezhüb” isimli eserinin 2. cilt 767-780 sayfalarında isabetli bir şekilde tevil etmiştir.

¹³⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Ramazan el-Buti, el-Lamezhebiyye Ahtarü Bidatin Tüheddü's Şeriate'l İslamiyye.

3. Ezan ve Kamet Konusu

Fıkıhçılar her vakit namazında ezan okunması, kamet getirilmesi ve cemaatle namaz kılınması konusunda hem fikirdirler.¹³⁷

Ancak ezanın nasıl okunacağı konusunda fikir birlikteliği yoktur. Bu konu da üç ayrı görüş vardır. Birinci grubun görüşü, ezanın 15 cümleden ibaret olduğudur. Bu da, tekbirin dört diğerlerinin ikişer, kelime-i tevhidin de bir defa okunmasıdır. Bu, Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür.¹³⁸

Delil olarak ise ezanla ilgili Ebu Abdullah Zeyd'den rivayet edilen hadis-i şerifi gösterirler:

Bir gece rüyamda bir adam elinde çan taşıyordu. Onu bana vermesini söyledim. O zat “Ne yapacaksın” diye sordu. Dedim ki “onunla namaza çağıracağım”. O zat bana “ben sana daha hayırlısını tarif edeyim” dedi. Sonra bugünkü şekliyle ezan okudu. ve benden çok uzaklaşmadan “namazı ikame edeceğin vakit şunu oku” dedi ve bugünkü kameti okudu. Sabah olduğunda Allah Resul'üne gelerek gördüğümü o'na anlattım. Allah Rasulü, “gördüğün hak bir rüyadır dedi ve bana o kelimeleri Bilal'e öğret ki, okusun, zira o senden daha gür seslidir”, dedi. Kalktım o kelimeleri Bilal'e okudum. Hz. Ömer bunu evinde duyar duymaz Allah Rasulü'ne gelerek “seni hak olarak gönderene ant olsun ki bunun aynısını ben de rüyamda gördüm”. Bunun üzerine Allah Rasulü Allah'a hamd etti.¹³⁹

Ezan konusundaki ikinci görüş sahipleri ezanın 19 cümle olduğunu söylerler. Dört defa tekbir, iki şehadeti önce sessiz olarak söylemek, daha sonra sesli söylemek, kelime-i tevhidin dışında diğerlerini ikişer defa söylemek. Bu, İmam Şafii'nin mezhebinin görüşüdür.¹⁴⁰

Delilleri Ebu Mahzure'nin hadisidir: Ben, “ya Rasulallah bana ezanı öğret”, dedim. Başımı okşayarak şöyle buyurdu. “Dört defa ‘Allahu Ekber’ de iki defa sesini önce alçaltarak,

¹³⁷ Ali b. Muhammed b. Abdulmelik el-Kettami el-Hamiri el-Fasi, Ebu'l-Hasan İbnu'l-Kattan, el-İkna fi Mesaili'l-İcma, thk. Hasan Fevzi es-Saidi, I. Baskı, c. 1, s. 114.

¹³⁸ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsili el-Hanefi, el-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar, thk. Abdullatif Muhammed, III, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, c. 1, s. 42; İbn Kudame, el-Muğni c. 1, s. 293.

¹³⁹ Ebu Davud, Sünen, Salat, 28.

¹⁴⁰ Er-Ruyani Ebu'l-Mehasin Abdulvahid b. İsmail, Bahru'l-Mezheb (fi Furui'l-Mezhebi'sh-Şafii), thk. Tarık Futha es-Seyyid, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, c. 1, s. 403. 2009

sonra yükselterek ‘eşhedu enle ilahe illallah’ iki defa ‘eşhedu enne muhammeden rasulullah’ de. İki kez de tekbiri söyle.¹⁴¹

Üçüncü görüş ise Ezanın 17 cümleden ibaret olduğunu söylerler. İki defa Tekbir ve sonrakiler ikişer defa okunur (kelime-i tevhid) hariç. Bu İmam Malik ve Ebu Hanife’nin iki arkadaşının görüşüdür. Sonraki Malikiler şehadet kelimelerinin Şafî mezhebinde olduğu gibi, önce sessiz daha sonra sesli okunması görüşünü benimsemiştir. Onların delilleri şu hadisi şeriftir.¹⁴²

Ebi Mahzura’dan rivayeten Allah Rasulu ona şu ezanı öğretmiştir. İki defa tekbir ve diğerleri de ikişer defa, kelime-i tevhid ise bir kez söylenir.¹⁴³

Ammar bin Sad, babasından şöyle rivayet etmiştir. Bu ezan Allah Rasulü’nün Bilal’e söylemesini emrettiği ezandır. Musa b. Harun der ki; Bilal’in ve Sa’d el- Kurzi’nin ezanları aynıdır, birdir. O Medine ehlinin ezanıdır. Onlardan sonra gelenler de aynı şeyi nakletmişlerdir.¹⁴⁴

Kamet konusunda üç ayrı görüş vardır:

Birinci görüşe göre, kamet cümleleri ezanda olduğu gibi (ilk tekbirler hariç) ikişer ikişer söylenir. Bu, Hanefî Mezhebinin görüşüdür. Onlar bu konuda Ebu Mahzura’nın¹⁴⁵ rivayetini esas almışlardır.¹⁴⁶

İkinci görüşe göre, kametin hepsi on bir cümledir. Kamet kısmı hariç, hepsi tek olarak okunur, kamet cümlesi ise iki defa okunur. Bu, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin benimsediği görüştür.¹⁴⁷ Bu konuda onlar, Enes’in (ra) rivayetini esas almışlardır.¹⁴⁸

¹⁴¹ Ebu Davud, Sünen, Salat, 28.

¹⁴² Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali b. Nasr es-Sa’lebi el-Bağdadi, el-Maliki, *el-Maune ala Mezhebi Alimi’l-Medine(İmam Malik b. Enes)*, thk. Humeş Abdulhakk, Mektebetü’l-Mustafa Ahmed el-Baz, Darul-Kutub İlmîyye, 1998, c. 1, s. 202.

¹⁴³ Ebu’l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Hafız el-Ensari el-Kurtubi, *el-Mefhem lima eşkele min tahlisi kitabi Müslim li-Kurtubi*, Daru İbni Kesir, 1996 c. 4, s. 95.

¹⁴⁴ Kadı Abdulvehhab, el-Maune ala Mezhebi Alimi’l-Medine, c. 1, s. 202

¹⁴⁵ Ebu Davud. Sünen, Salat, 28.

¹⁴⁶ Zeynü’d-din Muhammed b. Ebubekir er-Razi, *Tuhfetu’l-Muluk fi Fikhi Mezhebi’n-Nu’man*, Thk. Abdullah Nezir Ahmed, Beyrut: Daru’l-Beşairi’l-İslamiyye, I. Baskı, c. 1, s. 48. 1997

¹⁴⁷ Eş-Şafii Ebu Abdullah Muhammed b. İdris el-Karaşi el-Mekki, el-Umm, Beyrut: Daru’l-Ma’rife, c. 1, s. 104; İbn Kudame, el-Muğni, c. 1, s. 294.

¹⁴⁸ Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirazi, el-Mezheb Fi Fikhi’ş-Şafii, Daru’l-Kutubu’l-İlmîyye, c. 1, s. 107.

Üçüncüsü, kamet lafızlarının tümünün tek okunuşla yapılmasıdır. Bu durumda kamet on kelimeden oluşur.¹⁴⁹ Onların delilleri, kametin tek, ezanın çift lafızlarla okunduğuna dair Müslim'in rivayetidir: “Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında ezan lafızları ikişer, kamet lafızları tek tek okunurdu.” Ve yine “Allah Resulü (s.a.v), Hz. Bilal'e (r.a) ezanı çift okumasını, kameti tek okumasını emretmiştir.”

Ezan ve kamet, Mali'de 1970'li yıllara kadar uzun asırlar boyunca Maliki mezhebinin görüşü (şehadet lafızlarının önce sessiz, sonra sesli olarak tekrarı) doğrultusunda okunmuştur. Suudi Arabistan ile yapılan İslami ittifak ve üniversite mezunlarından ilk öncü grubun gelmeye başlamasıyla alimlerin çoğu sadece Hanbeli mezhebinde uzmanlaşmış oldular. Bunlar mezhepte ileri derecede taassuba dalan kimselerdi ve hemen hemen her uygulamada mezheplerinin görüşlerinin gerçekleşmesini istiyorlardı. Bazı mescitlere bu mezhebe ait imamlar tayin edilince tecrübeli ve yaşlı müezzinlere karşı onların çoğu ezanda terci yapılmasının kaldırılmasını istediler. Yaşlı müezzinlerin çoğunun karşı çıkmasına rağmen bu görüş kabul edildi. Hatta birtakım kimselerin, bazı mescitlerde imam ve müezzinler arasında çıkan tartışmalar nedeniyle müezzinlerin azledilmesi için uğraştığı da görülmüştür. Günümüzde Maliki mezhebinin hakim olduğu mescitlerde tercii usulü ezan devam etmektedir. Kamet ise tekbirlerin çift; geri kalan kısımların bir kez okunması ile icra edilmektedir.

4. Namazda Elleri Bağlama (Kabz) Ve Yana Salma (İrsal)

Alimler namazda sağ elin sol el üzerine konulması hususunda iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüş, İmam Malik'e aittir. Maliki mezhebinin cumhuru namazda kolların yana salınması hükmünü kabul ettiler. İmam Malik'e namazda sağ elin sol el üzerine konulması sorulunca, o: “Farzda bunu bilmiyorum ancak nafilelerde kıyam uzun sürdüğünde kolları kendi haline bırakmada bir sakınca yoktur”, demiştir.¹⁵⁰

Mezhepte meşhur olan İbn'ul Kasım, İmam Malik'ten namazlarda irsali rivayet etmiştir. Maliki Magrib ehlinin çoğu veya ekseriyeti bu görüş üzerindedir.

¹⁴⁹ Nefravi (ö.1126), el-Fevakihu'd Divani ala Risaleti İbni Ebi Zeyd el-Kayravani, Darul Fikr, 1995, I, s.174.

¹⁵⁰ Malik b. Enes b. Malik b. Amir el-Esbahi el-Medeni (ö.179), el-Müdevvenetü'l Kübra, Daru'l Kütübü'l İlmîyye, 1994, I, s. 165.

Onların bu konuda şunu savunmuşlardır: “Hz. Peygamber’den nakledilen haberler sağ elin sol el üzerine konulmasına yönelik gelmemiştir. Çünkü namazda tutmak bir ameldir, gösteriş olarak düşünülebilir, namaza uygun bir davranış değildir, yardım isteme kabilindedir”.¹⁵¹

İkinci görüş olarak, Hanefi, Şafii, Hanbeli ve fetva imamlarının cumhuru namazda sol elin sağ el ile tutulması hükmünü kabul etmişlerdir. Çünkü bu amel namazın sünnetindedir ve namazda kişiyi gereksiz hareket ve anlamsız oyalanmadan alıkoyar.¹⁵²

Bu görüş sahiplerinin delilleri, Sehl b. Sa’d rivayetidir: “İnsanlar namazda sağ ellerini sol elleri üzerine koymakla emrolundular.” Ebû Hazim şöyle demiştir: “Bu ameli bilmezdim ancak Allah Resulü’nde bu amel yaygınlaştı.”¹⁵³

Kabz ve İrsal hakkında çekişme ve mücadelenin ileri boyutlara ulaştığı meselelerden sayılır. Bu konuda her grup kendi camisini hususi olarak inşa edip diğer camiye terk edecek kadar, kendilerini “kabzedener” veya “irsal edenler diye isimlendirecek kadar ve mesafe uzak veya yakın olsun bir grubun diğer grubun mescidinde namaz kılmayacağı derecede tartışma büyümüştür.

Bu ayrılık birçok kimsenin onlarca yıl namaz için cemaate gitmeyip namazı evlerinde kılmalarına neden olmuştur. Yine birçok kimse irsal yaptıkları için Cuma namazına gitmemişlerdir. Bu konudaki tartışma büyümüş ve bazı zamanlarda kanlı mücadeleler olmuştur. Bir keresinde çıkan olaylar sebebiyle bazıları kuyulara gizlenme ihtiyacı hissetmiş ve bu tefrikadan dolayı otoritelerden yardım alma durumunda kalmışlardır. Bazıları ise öfkelerini gizleyerek zaruret halinde diğer grubun mescidine namaz kılmaya gitmişlerdir. Ancak irsali savunanlardan bazıları ellerini bağlayan (kabz yapan) kimselerin yanında durmayı hoş karşılamamıştır. Bazılar da inandıkları gibi saf düzeninde Vehhabiler’in ayaklarına ayaklarını birleştirmeyip uzak tutma davranışını tercih etmişlerdir.

¹⁵¹ Ebu’l Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubi (İbn Rüşd) el-Kurtubi el-Hafid (ö.595), Bidayetü’l Müctehid ve Nihayetü’l Müktesid, Kahire: Daru’l Hadis, I, s.146.

¹⁵² Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razi el-Cessas el-Hanefi (ö.370), Şerhu’l Muhtasar el-Tahavi (Doktora Tezi), Daru’l Beşairi’l İslamiyye, I. Baskı, 2010, I, s.578; Ebu’l Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el Basari el Bağdadi Maverdi (ö.450), el-Havi’l Kebir fi fikhı mezhebi’l İmam Şafii, Şerhu’l Muhtasar el Mezni, thk. Adil Ahmed ve U’z Muhammed, Daru’l Kütübü’l İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1999, II, s.100.; Ebu Muhammed İbn Kudame el-Makdisi, el-Muğni, I, s.341.

¹⁵³ İbn Battal Ebu’l Hasan Ali bi Halef b. Abdülmelik (ö.449), Şerhu Sahihi’l Buhari li İbn Battal (thk. Ebu Temim Yasir b. İbrahim, Mektebetü’r Rüşd, Riyad, 2003, II, s.357.

5. Hutbe Esnasında Tahiyetül Mescit Namazı

Tahiyatü'l-mescid namazıyla ilgili Ebu Katade'nin rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz mescide girdiğinde iki rekat namaz kılmadıkça oturmasın.”¹⁵⁴

Cuma hutbesi esnasında mescide giren kimsenin tahiyetü'l mescit namazı kılması hususunda ise, iki farklı görüş bulunmaktadır.

Birinci görüşü benimseyen Hanefi ve Malikiler, hutbe esnasında bu namazın mekruh olduğu hükmünü kabul etmişlerdir.¹⁵⁵

Delilleri ise, Allah'ın “Kur'an okunduğunda susun ve güzelce dinleyin!”¹⁵⁶ buyruğudur. Bu ayetin hutbe haline veya namaz haline istinaden indirildiği rivayet edilmiştir. Böylece her iki duruma hamledilir.¹⁵⁷

Ayrıca İbn Mes'ud ve İbn Abbas'tan (r.a) mevkuf ve merfu olarak nakledilen şu hadis de, onların delilleri arasında yer almaktadır: “İmam hutbeye çıktığında artık namaz kılmak da, dünya kelamı konuşmak da yoktur.”¹⁵⁸

Aynı şekilde, Efendimizin (s.a.v) “imam hutbedeyken arkadaşına ‘sus’ dediğinde senin de Cuma namazın geçersiz hale gelir.” Hadisi de, bu konuda iki mezhebin başvurduğu deliller arasında yer almaktadır. Onlara göre, hutbe esnasında susmak vaciptir, zira Peygamber efendimiz (s.a.v), hutbe esnasında konuşanlar hakkında “onların ameli batıl oldu, çünkü hutbe dışında başka bir şeyle meşgul oldular”, buyurmuştur.¹⁵⁹

İkinci görüşü benimseyen Şafii ve Hanbeliler, hutbe esnasında tahiyetü'l-mescit namazının kılınmasının caiz olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Ebu Malik Kemal b. Seyyid Salim, Sahihu Fıkhı's Sünneti ve Edilletihi ve Tevdihi Mezahibi'l Eimme, el- Mektebetü'l Tefikiyye, Kahire, 2003, I, s.429.

¹⁵⁵ Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. Asım en-Nemri el-Kurtubi (ö.463), el-Kafi fi fıkhı ehli'l Medineti, thk. Muhammed el-Moritani, Mektebetü'r Riyad el Hadiseti, II. Baskı, 1980, I, s.196; Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Serahsi (ö.483), el-Mebcut, Beyrut: Daru'l Marife, 1993, II, s.29.

¹⁵⁶ Araf Suresi, 204.

¹⁵⁷ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Hamedan Ebu'l Hüseyin el- Kuduri, (ö.428), et-Tecrid, Daru's Selam, Kahire, II. Baskı, 2006, II, s. 942.

¹⁵⁸ Muhammed b. Ahmed Serahsi, el-Mebcut, II, s. 29.

¹⁵⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et Temimi el-Maliki (ö.536), Şerhu't Telkin, thk. Muhammed el-Muhtar es-Selami, Daru'l Garbi'l İslamiyye, I. Baskı, 2008, I, s.813.

¹⁶⁰ Muhammed el-Hatib eş-Şirbini eş-Şafii, Muğni'l Muhtac ila Marifeti Meani Elfazi'l Minhac, Daru'l Fikr, Beyrut, I, s. 288; İbn Kudame Makdisi, el Muğni, II, s .236, 1994.

Onların delilleri, Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadistir:

“Suleyk el-Gatfani, Efendimiz (s.a.v) hutbe okuyorken geldi ve Efendimiz ona ‘namaz kıldın mı?’ diye sordu. O da, hayır deyince Hz. Peygamber ‘iki rekat namaz kıl; ama onları kısa tut’ buyurdu.”¹⁶¹

Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) “sizden biriniz imam hutbedeyken mescide geldiğinde oturmadan önce iki rekat namaz kılsın”, hadisi onların savundukları delillerden biridir.¹⁶²

6. Kurban Bayram Namazını Kılan İmamdan Önce Kurban Kesme

Fakihler kurbanın belirli bir vakitte kesilmesi hususunda ittifak etmiş, bu vaktin tayini konusunda ihtilaf etmiştir. Yine onlar şehirde yaşayanların bayram namazından önce kurban kesmelerinin caiz olmadığı konusunda ittifak¹⁶³ ve kurban bayram namazından sonra namaz kıldıran imamdan önce kurban kesilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konudaki görüşleri şöyle açıklayabiliriz:

Birinci görüşe göre, kurban, imamın namazı kıldırıp kurbanını kesmesinden sonra kesilebilir. Ancak imam kurban kesmeyi geciktirip bu konuda haddi aşarsa kendisine uyulmayabilir.¹⁶⁴ Nitekim İmam Malik bu görüştedir.

Malikilerin delilleri, Müslim'in Cabir'den naklettiği rivayettir. Cabir (ra) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v) bize Medine'de Kurban Bayramında namaz kıldırıldı. Bazı kimseler efendimizin (s.a.v) kurbanını kestiğini zannederek ondan önce kurbanlarını kestiler (halbuki o (s.a.v) kurbanını kesmemiştir). Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisinden önce davranan kişilerin başka bir kurban kesmelerini ve kendisinden önce bunu yapmalarını emretti.”¹⁶⁵

Bu, maliki mezhebinde benimsenen hükümdür. Çünkü Hz. Peygamber kendisinden önce kesenlere kurbanlarını iade etmelerini emretmiş ve kendisinden önce kurban kesilmesini

¹⁶¹ Ebu Davud, Sünen, Salat, 31.

¹⁶² Ebu'l Hüseyin Yahya b. Ebi'l Hayr b. Salim el-Ümrani el-Yemeni eş-Şafii (ö.558), el-Beyan fi Mezhebi'l İmam eş Şafii, thk. Kasım Muhammed en-Nuri, Cidde:Daru'l Minhac, I. Baskı, 2000, II, s. 596; İbn Kudame, *el Muğni*, II, 236.

¹⁶³ Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdalberr el-Kurtubi (ö.463), el-İstizkar el-Cami li Mezahibi Fukahai'l Emsar ve Ulemai'l Eg'ar fima Tedammunühü'l Muvatta min Meani'r Ra'yi ve'l Esari ve Şerhi zalike Kullihi bi'l İcazi ve'l İhtisar, thk. Abdulmuti Emin Kal'aci, Daru'l Kuteybe, Dimeşk, I. Baskı, 1993, XIV, s. 152.

¹⁶⁴ İmam Malik, Müdevvene, I, s. 546.

¹⁶⁵ Müslim (ö.261), Sahih, el-Udhya, 2.

yasaklamıştır. Hz. Peygamberin (s.a.v) kurbanını kestiği zannıyla ashabın kurbanlarını kesmelerinin zikredilmesi, bu görüşü savunanlar nezdinde bu hükmün meşhur bir hüküm olduğuna ve ashabın zannının, bu konudaki yanlışlarının bir özür olarak kabul edilmediğine işaret etmektedir. Bu da İmam Malik'in görüşünü destekler niteliktedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ebu Bürde b. Niyar'a (r.a) tekrar kurban kesmesini emretmesi de bu husustaki delillerden biridir. Bununla ilgili rivayet şu şekildedir: "Ebu Bürde, Allah Resulü'nden (s.a.v) önce kurbanını kesmişti." Bunun üzerine imamın kurbanını kesmesinden sonra kurbanını tekrar yerine getirmesi gerekli oldu.¹⁶⁶

İkinci görüşe göre, imamın kurbanını kesip kesmemesine bakılmaksızın bayram namazından sonra kurban kesilmesi caizdir. Yani burada sadece namaza itibar edilir.¹⁶⁷ Bu Hanefilerin görüşüdür.

Delilleri, Cündeb b. Süfyan rivayetidir. Cündeb b. Süfyan şöyle demiştir: "Allah Resulü (s.a.v) ile beraber kurban bayramında buldum. O (s.a.v) insanlara bayram namazını kıldırınca kesilmiş hayvan etleri olduğunu gördü ve 'kim namazdan önce kurban kesmişse onun yerine bir kurban daha kessin, kesmemiş olan kimse de besmele ile kurbanını kesebilir' buyurdu", demiştir.¹⁶⁸

Üçüncü görüşe göre, namaz vakti girdiğinde, içinde namazın kılınması ve kurbanın kesilmesinin mümkün olduğu kadar bir vaktin geçmesiyle kurban kesmenin caiz olacaktır. Yani bu konuda namaza değil; vakte itibar edilir. Kim o vakitte kurbanını keserse görevini yerine getirmiş olur.¹⁶⁹

Bu görüş sahiplerinin delilleri, Bera'nın rivayetidir. Bera şöyle demiştir: "Allah Resulü (s.a.v) bize bayram günü namazdan sonra hutbe okudu ve şöyle dedi: 'Kim bizim namazımızı kılar ve kurbanımızı keserse uygun bir amel işlemiş olur. Kim de namazdan önce kurbanını keserse kesilen hayvan, ziyafet için kesilmiş bir et olur.' Bunun üzerine Ebu Bürde b. Niyar kalktı ve: 'Ey Allah'ın Resulü, vallahi ben bu günün yeme, içme günü olduğunu düşünerek kurbanımı namaza gelmeden önce kestim ve acele edip (kurbanın etinden) yedim, aileme ve komşularıma da yedirdim' dedi. Allah Resulü de 'Bu, yemeklik et olmuştur, kurban eti değil'

¹⁶⁶ Ebu Abdullah b. Ali b. Ömer et-Temimi el Maliki (ö.536), el-Muallim fevaidi'l Müslim, (thk. Muhammed Şazili, Daru'l Tunusiyye), II. Baskı, 1988, III, s. 88.

¹⁶⁷ El-Cessas, Şerhu'l Muhtasar et-Tahavi, VII, s. 335.

¹⁶⁸ Müslim, Sahih, el-Udhya, 1.

¹⁶⁹ Ebu'l Hasan Maverdi, el-Havi'l Kebir, c. 15, s. 86.

diye buyurdular. Bunun üzerine (Ebu Bürde tekrar kalktı ve): ‘Bende bir yaşını doldurmamış (fakat semiz olması ve etinin lezizliği bakımından iki koyundan) daha üstün bir oğlak var, (kurban edebilmem için bu oğlak) bana yeterli olur mu?’ diye sordu. Hz. Peygamber de: ‘Evet olur; ama senden başka bir kimse için (böyle bir oğlağı kurban etmek) caiz olmaz.’ buyurdu.”¹⁷⁰

Bu konunun delalet ettiği husus, efendimizin (s.a.v) bu yasağı imamın namazına değil; kurban kesen kimsenin namazına bağlamış olmasıdır. Ve Kurban kesen kimsenin tek başına bayram namazını kılması caiz olup yaptığı fiilin sadece namaza dayandırılması söz konusu değildir. Bu, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ilgili hususta namaz vaktini irade ettiğine bir işarettir.¹⁷¹

Mali’de kurban kesme ibadeti, Maliki ve Hanbelilerin ihtilaf ettiği hususlardandır. Ancak bu konudaki tartışmalar ileri boyutlara ulaşmamıştır. Maliki mezhebine bağlı imamlar kesecekleri hayvanı bayram sabahı getirip topluluğun önünde keserler. Hanbeli imamlar ise, her bayram hutbesinde kurban kesiminin bayram namazından sonra caiz olacağını zikretmektedir. Fakat insanlardan birçoğu imamın önüne geçmemek için kurban kesimini ertelemektedir. Mekke Hadis bölümünden mezun muhaddis ve fakih olan Şeyh Hüseyin Muhammed Haydar, imamlık yaptığında hutbe esnasında konuya girer racih kavlin Malikî mezhebi tatbikatı olduğunu, yani imamdan sonra kurban kesme olduğunu belirtmekte, bununla birlikte, imamı beklemeksizin namazdan sonra kurban kesmenin caiz olduğuna temas etmektedir.

7. Fatihadan Sonra Amin Demek

İslam alimleri kıraatın gizli olduğu namazlarda, imamın, ona uyanın ve tek başına kılan kimsenin Fatiha suresinden sonra “amin” lafzını gizlice söylemenin sünnet olduğu hususunda müttefiktir. Cehri namazlarda ise âmini gizli söyleme konusunda ihtilafa etmişlerdir.¹⁷²

Hanefî ve Maliki mezhebine göre, gizliden âmin demek menduptur. Malikiler, imama uyan veya tek başına kılan kişiler için müstehap olduğunu söylerler. Hanefiler ise hepsi için müstehap olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹⁷³ Onların delili Allah (c.c.)’ın şu sözüdür:

¹⁷⁰ Ebu Davud, Sünenü Ebu Davud, ed-Dahaya, 5.

¹⁷¹ Ebu’l Hasan Maverdi, el-Havi’l Kebir, c. 15, s. 86.

¹⁷² El-Mesuatü’l-Kuveytiyye, c.1, s. 112.

¹⁷³ Muhammed b. Abdullah el-Haraşi el Maliki Ebu Abdullah, Şerhu Muhtasarı Halil li’l-Haraşi, Beyrut: Daru’l-Fikr, c. 1, s. 282; Serahsi, Mebsut, c. 1, s. 33.

“Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin.”¹⁷⁴ Âmin demek duadır. Duada asıl olan gizli olmasıdır, cehri olmamasıdır. Ayrıca onlar, İbn Mesud’un şu sözünü delil almışlardır: “İmam dört şeyi gizli söyler. Bunlardan biri de, “amin” lafzıdır.”¹⁷⁵

Şafii ve Hanbeli mezhebine göre, amin lafzının cehri olması menduptur.¹⁷⁶ Delilleri şu hadistir: Nuaym el- Mücmür, Ebu Hureyre’nin arkasında namaz kıldığını Fatiha suresinden sonra insanların amin dediğini nakletmiştir.¹⁷⁷

Ebu Hureyre, Resulullah’ın (s.a.v.) Fatiha suresini okuyunca amin dediğini, ve birinci safta olanların bunu işittiğini nakletmiştir.¹⁷⁸

Namazda Fatiha’dan sonra Âmin deme hususunda Maliki ve Hanbeli mezhepleri arasında, tespit ettiğimiz kadarıyla, çatışma doğuracak herhangi bir mesele yaşanmamıştır. Mali’de Malikiler namazlardan sonra gizlice âmin derken; Hanbeliler âmin sözünü yüksek sesle söylüyorlar.

8. Ramazan Günlerinde Unutarak Yiyip İçmek

İslam alimleri, Ramazan günlerinde unutarak yiyip-içme konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Malikiler’e göre unutarak yiyip içen kişi orucunu tamamlar ve bir gün kaza orucu tutar.¹⁷⁹ Bu konuda onların gerekçeleri, niyette olduğu gibi, kişinin bilinçliyen yokluğu halinde orucunu bozan hususun unutkanlık durumunda da yokluğunun o kişinin orucunu bozacağıdır.¹⁸⁰

Cumhuru fukaha (Hanefi-Şafii-Hanbelilerden) unutarak yeme-içme ve cima etmenin orucu bozmayacağını ileri sürmüştür.¹⁸¹ Onların delilleri, Ebu Hureyre’nin (r.a.) rivayet ettiği

¹⁷⁴ A’raf 7/55.

¹⁷⁵ Ebu Ömer İbni Abdilberr, el-İstizkar, Beyrut, c. 4, s. 213.

¹⁷⁶ İmam Muhammed b. İdris eş-Şafii, el-Umm, c. 1, s. 131; İbni Kudame el-Makdisi, el-Muğni, c. 1, s. 352

¹⁷⁷ En-Nesai, Sünen, el-İftitah, 21.

¹⁷⁸ Ebu Davud, Sünen, Salat, 23.

¹⁷⁹ Ebu Bekir b. Abdullah b. Yunus et-Temimi es-Sakili (ö. 451/2013), el-Cami li-mesaili’l-Müdevvene, Daru’l-Fikr, I. Baskı, c. 3, s. 1089.

¹⁸⁰ Ebu’l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa’d b. Eyyüb b. Varis et-Tecibi el-Kurtubi el-Baci el-Endülisi (ö. 474), el-Münteka şerhu’l-Muvatta, Mısır: Daru’s-Saade, I. Baskı, c. 2, s. 65., 1332h.

¹⁸¹ Ebu Ca’fer et-Tahavi, Şerhu Muhtasarı’t-Tahavi, c. 2, s. 412.; Ebu İshak İbrahim Ali b. Yusuf eş-Şirazi (ö. 476), el-Mezheb fi fikhi’-İmam eş-Şafii, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, c. 1, s. 335.; Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudame el-Makdisi El-Cemali el-Hanbeli Ebu’l-Ferec Şemsuddin (ö. 682), Şerhu’l-Kebir ala metni’l-Mukni’, Daru’l-Kutubi’l-Arabiyyi, c. 3, s. 41.

hadistir. Efendimiz (s.a.v.) buyurdular ki: “Sizden biriniz unutarak yer, içerse orucunu tamamlasın. Çünkü Yüce Allah onu yedirmiş ve içirmiştir”.¹⁸²

Mali’de eski dönemlerden itibaren Ramazan orucunu tutma esnasında unutarak yiyip içen kimsenin orucunu kaza etmesi şeklinde uygulama mevcuttu. Hanbeli alimlerin Mali’ye gelişinden sonra birçok yerde fetva Hanbeli mezhebine göre verilmeye başlandı. Onlara göre, oruçlunun unutarak yemesi kazayı gerektirmemektedir.

9. Tespih Kullanmanın Hükümü

Alimler namazlardan sonra tespit kullanma hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Hanefi, Şafii ve Malikilerin savunduğu görüşe göre, kişinin riya olmaksızın tespih kullanmasında bir beis yoktur. Hanefiler’e göre, namazdan sonraki zikirleri saymak için tespih edinmede bir sakınca yoktur.¹⁸³ Maliki fakihî Haraşi’nin bin tanelik tespihi olduğu nakledilmiştir.¹⁸⁴ Nevevi’ye göre (r.a.) ipekten ipliği olan tespih kullanmakta bir sakınca yoktur.¹⁸⁵ Hz. Cüveyriye’nin tespit çektiği nakledilmiştir. İmam Suyuti halef veya selef alimlerinin tespih ile zikir saymayı yasaklamadığını belirtmiştir.¹⁸⁶

Diğer taraftan, bazı Hanbeliler’e göre tespit bidattir. Onlar, tespihin normal zikir ve dualara bir ekleme olduğunu ve Hz. peygamber tarafından belirlenmiş sünnetin dışına çıkmak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar, tespihin cevazına delil olarak ileri sürülen hadisleri zayıf görmüşlerdir.¹⁸⁷ Onların delilleri, İbn Mesud’un tespih çeken bir kadının tespihin koparması ve çakıl taşıyla tespih çeken şahsı şiddetli şekilde kınamasıdır.¹⁸⁸ Ayrıca bu görüşü savunanlar,

¹⁸² Müslim, Sahih, Siyam, 33.

¹⁸³ Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed (ö. 970), İbn Nuceym el-Mısri olarak tanınır, el-Bahru’r-Raik Şerhu kenzi’ d-Dekaik, Daru’l-Kitabi’l-İslamiyyi. 1999, I. Baskı, c. 2, s. 52.

¹⁸⁴ Muhammed b. Abdullah el-Haraşi el-Maliki Ebu Abdullah ö. (1101), Şerhu Muhtasari Halil li’l-Haraşi, c. 1, s. 2.

¹⁸⁵ Ebu Zekeriyya Muyhiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi, el-Mecmuu Şerhi’l-Mezheb, Maktaba İrşad, 1980, c. 4, s. 438.

¹⁸⁶ Celaleddin Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyuti, *el-Havi li’l-Fetava fi’l-Fıkhi ve Ulumi’t-Tefsir ve’l-Hadis ve’l-Usul ve’n-Nahv Ve’l-İ’rab ve Sairi’l-Funun*, thk. Abdullatif Hasan, Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, I. Baskı, 2000. c. 2, s. 6.

¹⁸⁷ Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd b. Muhammed b. Abdullah b. Bekir b. Osman b. Yahya b. Ğuyehb b. Muhammed (ö. 1429), *Tespih Çekmenin Tarihi Ve Hükümü Babı*, Daru’l-Asime li’n-Neşr ve’t-Tevzi, I. Baskı, 1998 c. 1, s. 100.

¹⁸⁸ Ebu Davud, salat, 13.

Hz. Peygamber'in (as) sağ el ile zikirleri saydığını, tespih kullanmanın sünnetten sapma olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁹

Mali'de tespih konusunda ihtilaf ve tartışma sürekli yenilenmektedir. Yaşlılar (Maliki olsun, Hanbeli olsun) tespih kullanmayı tercih etmektedir. Diğer taraftan onu haram ve bidat olarak gören Hanbeliler ise tartışmanın alevlenmesine neden olmaktadır. Bazıları tespih satın aldıktan sonra, radyoda veya Cuma hutbelerinde onun kınandığını görünce, bunu kullanmaktan vazgeçmektedir. Bazıları ise, bu konuda çok etkili olan imamlardan çekindiği için gizlice tespih kullanmaktadır.

10. Namazda Kunut

Fakihlerin ıstılahında kunut, namazda kıyamda iken özel bir yerde okunan duadır.¹⁹⁰

Malikiler, sabah namazının ikinci rekatında rükûdan önce ve sonra kunut okunabileceğini ileri sürmüşlerdir. Fakat mendup ve faziletli olan ise rükûdan önce olmasıdır.¹⁹¹ Hanbeliler ise (Hanefiler de bu görüşü benimsemiştir) sabah namazında kunut duası okumanın caiz olmadığını ileri sürmüştür.¹⁹²

Mali'de uzun dönem Malikiler sabah namazından kunut duası okumuşlardır. Sonradan Hanbeli mezhebine mensup imamların sayı olarak çoğalmasıyla bu konuda ihtilaf artmıştır. Örneğin, sabah namazında kunut okumayan imamın arkasında namaz kılanlar daha sonra bu namazı iade etmişlerdir.

¹⁸⁹ Şehate Muhammed Sakar, er-Redd ale'l-Lem', İskenderiyye: Daru't-Takaddum, Birinci Baskı, 1322 h, 18. Kaide, c. 1, s. 82.

¹⁹⁰ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi el-Feyyumi, Ebu'l-Abbas (ö 770), el-Misbahu'l-Munir fi Garibi eş-Şerhu'l-Kebir, Beyrut: Maktaba Lubnan, 1987, c. 2, s. 571.

¹⁹¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temimi el-Mazeri el-Maliki (ö. 536), *Şerhu't-telkin*, thk. Muhammed el-Muhtar es-Selami, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2008, c. 1, s. 559.

¹⁹² Ebu'l-Haccac Mizzi, *Tuhfetü'l-eşraf bi-Marifeti'l-Etraf*, Beyrut: Daru'l-İslami, 1999, c. 10, s. 80.

SONUÇ

Genel olarak Batı Sudan bölgesinde, özelde Mali Cumhuriyeti'nde İslam kültür ve medeniyetinin güçlü köklere sahip olduğu, belli bir zaman diliminde fihri-ilmî hareketin en yüksek seviyeye ulaştığı ve özellikle ilmî hareketin Maliki mezhebiyle ilişkili ve onunla özel bir bağının bulunduğu görülmektedir. Neticede, Maliki mezhebi Timbuktu, Cenne, Gao ve diğer ilmî merkezlerde eğitim programlarının tümünde egemen olmuştur.

Maliki mezhebi, Mali toplumunda ve Batı Sudan bölgesinde ibadet, muamelat, evlilik, boşanma ve özellikle inanç konularında çok büyük bir etki bırakmıştır. İnanç konularında Eşari akidesinin Maliki mezhebinin yayılmasıyla birliktelik arz ettiği görülmektedir. Eşari mezhebini Sünnî akidenin ve kelâm ilminin temsilcisi olarak kabul ettiğimizde onun da diğer Sünnî mezheplerle birlikte yayılmasının tabii bir şey olduğu kabul edilmelidir.

Buradan anlaşılmaktadır ki, genel olarak İslam dini ve özelde Maliki mezhebi, geçmişten günümüze insanların gönüllerinde yer etmiştir. Bunu vicdanlardan sökmek veya başka bir mezheple değiştirmek kolay gözükmemektedir. Zira bu, ağacın kökünden çıkarılmasına benzerdir.

BİBLİYOGRAFYA

Adem, Muhammed Beşir Gana , Usul ve Kavaid ü'l-Mezhebi'l-Malikî, *El-Mezhebü'l Maliki Tarihun ve Afak*, Üçüncü Baskı, 2010.

Adevi, *Haşiye ala Şerhi'l Haraşi*, Berut:Darul Fikr, 1414.

Adevî, Ali b. Ahmed b. Mükerrremillah es-Sâidî, *Hâşiyetu'l-Adevî alâ Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî*, Beyrut, 1412.

Afrika Okumaları Dergisi, Birinci Sayısı, 1425/2002 Ramazan.

Amri, Ahmed b. Yahya b. Fazlullah, *Mesaliku'l Ebsar fi Memaliki'l Emsar*, Abu Dabi:el-Mecmaü's Sekafi, Birinci Baskı, 1423.

el-Baci, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyüb b. Varis et-Tecibi el-Kurtubi el-Endülisi (ö. 474), el-Münteka şerhu'l-Muvatta, Mısır: Daru's-Saade, I. Baskı, 1332.

Bani, Muhammed el-Bani el-Hüseyni, *Umdetü't Tahkik fi't Taklid ve't Telfik*, Dimaşk, 1933.

Bagayogo, Şeyh Muhammed b. Mahmud Bagayogo. Bu şahsa ait dağınık bazı fetvalar Timbuktu şehrinde Ahmed Baba Yüksek Öğretim ve Tarihi Araştırmalar Enstitüsü'nde şu rakamlı mahtut eserler altında bulunmaktadır. 3025, 3160, 3187, 3188, 3189, 1390, 3191, 5953, 5963, Ahmed Baba et-Timbukti Belgelendirme ve Tarihi Araştırmalar Merkezi Yazma eserler fihristi, (3/21, 78, 90, 91, 92, 93) ve (4/644, 648).

Bekri, Ebu Ubeyd, *Magrib ve Afrika Ülkesi Hatıralarında Magrib*, Cezair: Randon, 1857.

Berteli, et-Talip Muhammed b. Ebi Bekri's Sıddık, *Fethu's Şekur fi Marifeti Ayani Ulemai't Tekrur*, (thk. Muhammed İbrahim el-Kettani ve Muhammed Hacci), Daru'l Garbi'l İslami, Birinci Baskı, 1981.

Buti, Ramazan, el-Lamezhebiyye Ahtarü Bidatin Tüheddidü's Şeriate'l İslamiyye, Dimaşk, 2005.

Callo, Abudrraman Halife Sadu, *et-Tedvinu't-Tarihi li Memleketi Songay mine'l Karni h.10 ile'l Karni h.15 Diraseten Nakdiyyeten ve Mevduiyyeten*, İslam Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Medine-i Münevvere İslam Üniversitesi, 1438-1439.

Cessas, Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razi el-Hanefi (ö.370), Şerhu'l Muhtasar et-Tahavi (Doktora Tezi), Daru'l Beşairi'l İslamiyye, I. Baskı, 2010.

Cevherü's Semin fi Ahbari Sahrai'l Mülsimin ve men Caverehum mine's Sevalidin, (Allame Hammad el-Ensari kütüphanesinde yazma eser halinde bulunmaktadır. Yazarı belli değildir.), c.1, 45. varaktan 51'e kadar.

Dehmisi, Abdulfettah, Hükmü't Taklid ve't Telfik inde'l Usuliyyin, Mali: Daru'l-İfta, 1974.

Dihlevi, Şah Veliyyullah, Hüccetullahi'l Baliğa, thk. Seyyid Sabık, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, t.y., 2005.

Bel-Araf, *İzaletü'r Raybi ve's Şekki ve't Tefriti fi Zikri'l Müellifine min Ehli't Tekruri ve's Sahrai ve Ehli Şenkit*, (thk. El-Hadi'l Mebruki'd Dali), Trablus: eş-Şeriketü'l Ammetü li'l Veraki ve't Tıbaa 2000

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen Muhammed Avvâme* (thk), Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l- İslâmiyye, 1998/1419.

Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudame el-Makdisi El-Cemali el-Hanbeli, Şemsuddin (ö. 682), Şerhu'l-Kebir ala metni'l-Mukni', Daru'l-Kütübi'l-Arabi.

Ebu Guzat, Muhammed Reşid, el-Mezhebü'l Maliki el-Merahilü ve'l Hasaisu, *el-Mezhebü'l Maliki Tarihun ve Afak*, 3. Sayı, Cezayir Adrar Üniversitesi Yayınları, Arabiyya Matbaası, 2010.

Ebu Malik, Kemal b. Seyyid Salim, Sahihu Fıkhı's Sünneti ve Edilletihi ve Tevdihi Mezahibi'l Eimme, Kahire:el- Mektebetü'l Tefikiyye, 2003.

Ebu Zehra, Muhammed, *Malik ve Hayatuhu ve Asruhu*, Daru'l-Fikr, 2004.

Ebu Zehra, Muhammed, Tarihu'l Mezahibi'l İslamiyye, Fas, 2009

Ebu Zeyd, Bekir b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Bekir b. Osman b. Yahya b. Ğuyehb b. Muhammed (ö. 1429), *Tespîh Çekmenin Tarihi Ve Hükümü Babı*, Daru'l-Asime li'n-Neşr ve't-Tevzi, I. Baskı, 1998 .

Emir Bedşah, *Teysiru't Tahrir*, Beyrut:Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1403.

Ezheri, Salih Abdusseme' el-Abi (ö. 1335), *Es-Semerü'd-Dani Şerhu Risaleti İbni Ebi Zeyd el-Kayravani*, Beyrut: El-Maktab es-Sakafiye, 1420.

el-Feyyumi, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi Ebu'l-Abbas (ö 770), *el-Misbahu'l-Munir fi Garibi eş-Şerhu'l-Kebir*, Beyrut: Maktaba Lubnan, 1987.

Guneymi, Abdulfettah, Hareketü'l-Med el-İslami fi Garbi İfrikiyya, Kahira:Nehzatü's Şuruk Matbaası, 1954.

Hacendi, Muhammed el-Masumi, *Hel li'l-Müslimi Mültezimun bi't-Tibai Mezhebin Muayyen*, İhyäu't-Türasi'l-İslami Derneği, 2009.

Hacuri, Muhammed, ef-Fikru's Sami fi Tarihi'l Fıkhi'l İslami, İdaratü'l-Maarif, Ribat, 1340 .

Hamadouboly, *Le Soufianisme Au Mali Du Xixeme Siècle A No S Jours : Religion – Politique – Et Societe*, Strasburg Üniversitesi'ne sunulmuş bir doktora tezidir, 2013.

Hamevi, Şihabuddin Ebu Abdillan Yakut, Mu'cemü'l Büldan, Beyrut: Daru's Sadır, 1397/1977.

Howard, S., Eşheru'r Rehalat ila Garbi İfrikiyya, (Tercüme ve İnceleme Dr. Abdurrahman Abdullah eş-Şeyh), el-Heyetü'l Mısriyyetü'l Ammetü li'l Kitab, 1996.

İbn Abduşşekur, Muhibiddin, Fevatihu'r Rahamut Şerhu Müsellemi's Sübut, Huseniyye –Mısır, 1326.

İbn Battal, Ebu'l Hasan Ali bi Halef b. Abdülmelik (ö.449), Şerhu Sahihi'l Buhari li İbn Battal (thk. Ebu Temim Yasir b. İbrahim, Riyad:Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

İbn Cüza, Ebu'l Kasım Muhammed b. Ahmed, (ö.741), *Takribu'l Vusul ila İlmi'l Usul*, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 2003.

İbn Ferhun, İbrahim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibacü'l Mezheb fi Marifeti Ayani Ulemai'l Mezheb*, (thk Muhammed el-Ahmedi ebu'n Nur), Kahire: Daru't Türas.

İbn Hazm, el-İhkam fi Usuli'l Ahkam. Beyrut, 1983.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Maktabatu'l-Kahira, 1936.

İbn Malik, Malik b. Enes b. Malik b. Amir el-Esbahi el-Medeni (ö.179), *el-Müdevvenetü'l Kübra*, Daru'l Kütübü'l İlmîyye, 1994.

İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed (ö. 970), el-Bahru'r-Raik Şerhu kenzi'd-Dekaik, Daru'l-Kitabi'l-İslamiyyi. 1999, I. Baskı.

İbn Rüşd, Ebu'l Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubi el-Hafid (ö.595), *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l Müktesid*, Kahire: Daru'l Hadis, 1994.

Kadı İyaz, Tertibü'l Medarik ve Takribü'l Mesalik li'marifeti A'lami Mezhebi'l İmam Malik, (thk. Abdulkadir es-Sahravi), Suudi Arabistan Vakıflar Bakanlığı, 2. Baskı, 1403/1983.

Kalkaşendi, Ebu'l Abbas Ahmed b. Ali el-Fezari el-Kahiri (ö.821), *Subhu'l A'sa fi Sina'ati'l İnşa*, Daru'l Kütübü'l Mısriyye, 1919.

Kamara, el-Hac Musa, *Zuhuru'l Besatin fi Tarihi's Sevadin*, (Takdim Talik ve Tahkik eden Dr. Nasıruddin Saduni ve Dr. Muaviye Saduni), Kuveyt:Müessesetü Caizeti Abdulaziz Suud el-Babtin li'l İbdai's Şi'ri, 2011.

Karafi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim, *Nefaisü'l-usul fi şerhi'l-Mahsul* (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz) Mekke : Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997/1418.

Karafi, el-Ahkam fi Temyizi'l Fetava an'il Ahkam ve Tasarrufati'l Kadı ve'l İmam, Beyrut, 2009.

Ka't, El-Kadı Elfa Mahmud, *Tarihu'l Fettaş fi Ahbari'l Büldani ve'l Cuyuşî ve Ekabiri'n Nas*, (Neş. Havdas ve Dolafos) Librairie d'Amerique et d'Orient, Paris, 1964.

Kuduri, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Hamedan Ebu'l Hüseyin, (ö.428), et-Tecrid, Daru's Selam, Kahire, II. Baskı, 2006.

Kurtubi (ö.463), Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. Asım en-Nemri, el-Kafi fi Fıkhı Ehli'l Medine, thk. Muhammed el-Moritani, Mektebetü'r Riyad el Hadiseti, II. Baskı, 1980.

Kurtubi, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdulberr (ö.463), el-İstizkar el-Cami li Mezahibi Fukahai'l Emsar ve Ulemai'l Ektar (thk. Abdulmuti Emin Kal'aci), Dımaşk: Daru'l Kuteybe, I. Baskı, 1993.

el-Kurtubi, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Hafız el-Ensari, *el-Mefhem lima eşkele min Tahlisi Kitabi Müslim li-Kurtubi*, Daru İbni Kesir, 1996.

Leknevi, Abdülali Muhammed b. Nizameddin Muhammed Sehalevi el-Ensârî, (tsh. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer) Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002/1423.

Makrizi, Ahmed b. Ali, *ez-Zehbü'l Mesbuk fi Zikri men Hacce mine'l Hülefai ve'l Müluk*, (thk. Cemaleddin eş-Şeyyal) Mısır:es-Sekafetü'd Diniyye, Birinci Baskı, 1420/2000.

Maverdi, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Bağdadi (ö.450), el-Havi'l Kebir fi Fıkhı Mezhebi'l İmam Şafii, Şerhu'l Muhtasar el Müzeni, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut:Daru'l Kütübü'l İlmiyye, I. Baskı, 1999.

Medkur, Muhammed Sellam, *Usulü Fıkh*, Daru'l-Kitab Elhadıs, 1996.

Mercan, Seher Anter Muhammed Ahmed, *Fukahau'l Malikiyye ve Asaruhum fi Müctemei's Sudani'l Garbi*, es-Sekafetü'd-Diniyye Matbaası, Birinci Baskı, 1432/2011.

Mevsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Hanefi, el-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar, thk. Abdullatif Muhammed, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye.

Meyga, Cibril, Dirase Tahliliyye ve Müessıle li Tahrıcı'l Furu' ale'l Usul, Mekke: Camiatü Ummul-Kura, 2001.

Meyga, Harun el-Mehdi, Medhalün ila Diraseti Mezhebi Ehli's-Sünneti ve'l Cemaati bi-Garbi İfrikiyya, Edebiyat ve Kültür Kulübü, Bamako-Mali, 1434/2013.

Meyga, Harun el-Mehdi, et-Tarihu'l İslami fi Garbi İfrikiyya Tahte Metariki'l Bahisin, *Afrika Okumaları Dergisi*, 1. Sayı, s. 9., 1433.

Meyga, Abdurrahman Muhammed, *el-Hareketü'l Fıkhiyye ve Ricalüha fi's Sudani'l Garbi mine'l Karni h.8 ile'l Karni h.13*, Matbaatü Ribat, 1432.

Meyga, Abdulaziz Muhammed, Asaru İltizami Ehl-i Sünneti ve'l Cemaati bi'l Hikmeti ve Fıkhı'l Evleviyyat fi's Sebat Emame Mevcâti'l-Fiten fi Şemali Cumhuriyeti Mali, "Davet Hitabını Yenilemede Hikmet" Sempozyumu (Medine İslam Üniversitesi'nin Semahatü'ş Şeyh Abdulaziz b. Baz Kürsüsünün 11.05.1435 hicri yılında düzenlediği bir sempozyumdur).

Meyga, İsmail, Er-Ra'yü ve Eseruhu fi Medreseti'l Medine, Camiatü Malik Suud, 1983.

Mizzi, Ebu'l-Haccac, *Tuhfetü'l-eşraf bi-Marifeti'l-Etraf*, Beyrut: Daru'l-İslami, 1999.

Muhibbi, Muhammed Emin Fazlullah, *Hülasatü'l Eser fi Ayani'l Karni'l Hadi Aşar*, Beyrut: Daru Sadır, 1284.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (thk), Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374-1375.

Nefravi, Ahmed b. Guneym b. Salim İbn Mühenna, el-Fevakihü'd Devani ala Risaleti İbni Ebi Zeyd el-Kiravani, Beyrut: Daru'l Fikr, 1995.

en-Nevevi, Ebu Zekeriyya Muihiddin Yahya b. Şeref, el-Mecmuu Şerhi'l-Mezheb, Maktaba İrşad, 1980.

er-Razi, Zeynü'd-din Muhammed b. Ebubekir, *Tuhfetu'l-Muluk fi Fıkhi Mezhebi'n-Nu'man*, Thk. Abdullah Nezir Ahmed, Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, I. Baskı, 1997.

Ruveyti', Halid b. Müsaid b. Muhammed, et-Temezhüb –Diraseten, Nazariyeten, Nakdiyyeten, Daru't-Tadmuriya, 1434.

Er-Ruyani Ebu'l-Mehasin Abdulvahid b. İsmail, Bahru'l-Mezheb (fi Furui'l-Mezhebi'ş-Şafii), thk. Tarık Futha es-Seyyid, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı.

Sa'di, Abdurrahman (ö.1055), *Tarihu's-Sudan*, Matbaat Amrika ve Orean, 1981.

es-Sakili (ö. 451/2013), Ebu Bekir b. Abdullah b. Yunus et-Temimi, el-Cami li-mesaili'l-Müdevvene, Daru'l-Fikr, I. Baskı.

es-Sa'lebi, Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali b. Nasr el-Bağdadi, el-Maliki, *el-Maune ala Mezhebi Alimi'l-Medine(İmam Malik b. Enes)*, thk. Humeys Abdulhakk, Mektebetu'l-Mustafa Ahmed el-Baz, Darul-Kutub İlmiyye.

Semiru'l Muerrihin li Tarihi's Soninke ve Memalikihim, Müessesetü Kicera.

Serahsi (ö.483), Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, el-Mebcut, Beyrut: Daru'l Marife, 1993.

Sidi Halil, İbn İshak el-Cüнди, *Muhtasaru Halil*, Kahira: Darul Hadis, 2005 .

Stodrad, Losrob, Hazıru'l Aleml'i İslami, (Tercüme ve talik Emir Şekip Arslan), Daru'l Fikir Matbaası, 1394/1973.

es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebubekir, *el-Havi li'l-Fetava fi'l-Fikhi ve Ulumi't-Tefsir ve'l-Hadis ve'l-Usul ve'n-Nahv Ve'l-İ'rab ve Sairi'l-Funun*, thk. Abdullatif Hasan, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, 2000.

Şankıtı, Abdullah b. Ömer, et-Taklid fi'ş Şeriatı'l İslamiyye, Camiatü Malik Abdulaziz, 1993.

Şehhate, Muhammed Sakar, er-Redd ale'l-Lem', İskenderiyye: Daru't-Takaddum, Birinci Baskı, 1322.

eş-Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, el-Mezheb Fi Fikhi'ş-Şafii, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Şirbini, Muhammed el-Hatib eş-Şafii, Muğni'l Muhtac ila Marifeti Meanı Efazi'l Minhac, Beyrut: Daru'l Fikr, 2000.

Tadeuszlewicki, Un Etatsoudanais Medieval İnconnu: Le Royaume de ZAFUNU, d'Etudes Africaines, vol. 11 n.44. 1971.

Tadeuszlewicki, Les Origins et l'İslamisation de la vie de TADAMAKKA d'Après les Sources Arabes, *Revue Francaise d'Histoire d'Outremer*, tom 66, n:242- 243, pp:164.

Tarham, İbrahim Ali, *İmparatoriyye Gana el-İslamiyye*, Mısır Telif ve Yayın Genel Kurulu, 1390/1970.

Temimi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer el-Maliki (ö.536), Şerhu't Telkin, (thk. Muhammed el-Muhtar es-Selami), Daru'l Ğarbi'l İslamiyye, I. Baskı, 2008.

Temimi, Ebu Abdullah b. Ali b. Ömer el Maliki (ö.536), el-Muallim Fevaidi'l Müslim, (thk. Muhammed Şazili), Daru'l Tunusiyye, II. Baskı, 1988.

Teraveri, Hüseyin Yusuf, et-Talimü'l Arabiyyi'l İslami fi Mali, *Afrika Okumaları Dergisi*, 3. Sayı, 1429 Zilhicce-2008 Aralık.

Timbukti, Ebu'l-Abbas Ahmed Baba, *Neylü'l İbtihac bi-Tadrizi'd-Dibac*, (Yayına Hazırlayan Abdulhamid Abdullah el-Herame), İslami Davet Fakültesi Yayınları, Trablus, İkinci Baskı, 1398/1989.

Timbukti, Ebu'l-Abbas Ahmed Baba, *Kıfayetü'l Muhtac li Marifeti men Leyse fi'd-Dibac*, Daru İbni Hazm, Birinci Baskı, 1422/2002.

Tirmingham, Menhecühü fi Diraseti'l İslam fi Garbi İfrikiyya ve Mevkıfuhu mine'l İslami ve'l Müslimin, (thk. Suud b. Hamd el-Haslan), Melik Abdulaziz Üniversitesi Dergisi İnsani İlimler ve Edebiyat Fakültesi, c. 9, s. 209-246, 1416/1996.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî, *el-Câmi'us-Sahîh*, Ahmed Muhammed Şâkir (thk), by.y., bt.y.

Ümrani, Ebu'l Hüseyin Yahya b. Ebi'l Hayr b. Salim el-Yemeni eş-Şafii (ö.558), el-Beyan fi Mezhebi'l İmami's-Şafii, (thk. Kasım Muhammed en-Nuri), Cidde:Daru'l Minhac, I. Baskı, 2000.

Yafii, Ebu Muhammed Afifüddin Abdullah b. Esat, *Miratü'l Cenân ve İ'bratü'l Yekazan fi Marifeti ma Yatebiru min Havadisi'z Zaman, Haşiye Halil el-Mansur*, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Birinci Baskı, 1417/1997.

Yaşaroğlu, M. Kamil, "Vakit", *DİA*, XXXXII, 488-491.

Zehebi, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İberu fi Haberi men Abir*, Beyrut:Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1985 .

Zuhayli, Vehbe, *El-Vesıt fi Usuli'l Fıkhi'l İslami*, Dimaşk, 2006.

Zühri, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr, *Kitabu'l Coğrafya*, (thk. Muhammed Hac Sadık), Mısır: es-Sekafetü'd Diniyye Matbaası. 1982.

EKLER

EK 1: Batı Sudan / Batı Afrika haritası.

EK 2: Gana, Mali ve Songay İmparatorlukları Ayrıntılı Haritası

